

Η κοινωνική σημασία του γλωσσικού ζητήματος

του ΓΙΩΡΓΗ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ*

Η επικράτηση και η καθιέρωση της ενιαίας εθνικής γλώσσας ήταν αίτημα της αστικής τάξης. Σχετικά μ' αυτό, ο Λένιν έγραφε: *“Σ’ όλο τον κόσμο η εποχή της οριστικής νίκης του καπιταλισμού ενάντια στη φεουδαρχία ήταν συνδεδεμένη με εθνικά κινήματα. Η οικονομική βάση αυτών των κινήματων συνίσταται στο ότι, για την πλήρη νίκη της εμπορευματικής παραγωγής, είναι ανάγκη να καταχτήσει η αστική τάξη την εσωτερική αγορά, είναι ανάγκη να ενωθούν σε κράτος τα εδάφη που ο πληθυσμός τους μιλάει την ίδια γλώσσα, παραμερίζοντας κάθε εμπόδιο για την ανάπτυξη της γλώσσας και την καθιέρωσή της”¹.*

Στα φεουδαρχικά καθεστώτα, η γραπτή γλώσσα ήταν ξένη προς τη γλώσσα που μιλούσαν και καταλάβαιναν οι λαοί. Η λατινική ήταν η γραπτή γλώσσα σ’ όλες σχεδόν τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Η αρχαία σλαβική ήταν η γραπτή γλώσσα των σλάβων της Ανατολής και του Νότου. Η αραβική ήταν η γραπτή γλώσσα σε πολλούς λαούς της Ανατολής. Και η λεγόμενη “βενιάν” ήταν η γραπτή γλώσσα στην Κίνα, στην Κορέα και στην Ιαπωνία². Οι γραπτές αυτές γλώσσες δεν είχαν οργανική σύνδεση με τις γλώσσες που μιλιόνταν. Η εκπαίδευση περιοριζόταν σε πολύ μικρόν αριθμό ανθρώπων, κυρίως σ’ εκείνους που προορίζονταν για τις κρατικές υπηρεσίες ή για τη θρησκευτική ιεραρχία.

Στις διάφορες χώρες της Ευρώπης, οι αστικές τους τάξεις πραγματοποίησαν το αίτημα της ενιαίας εθνικής γλώσσας, με τη σειρά και στο βαθμό που αναπτύσσονταν. Προηγήθηκε η Ιταλία, επειδή εκεί παρουσιάστηκε ορμητική ανάπτυξη - οικονομική και πολιτιστική - από τον 14ο αιώνα. Στην Αγγλία, η λονδρέζικη διάλεκτος άρχισε να γίνεται γραπτή γλώσσα κατά το 15ο αιώνα, παραμερίζοντας τα λατινικά και τη διάλεκτο του Έσσεξ που είχε χρησιμοποιηθεί ενωρίτερα σε γραπτή γλώσσα. Στη Γαλλία καθιερώνεται η σύγχρονη γαλλική κατά τον 16ο αιώνα. Και στη Γερμανία, η κοινή γερμανική παραμέρισε τα λατινικά και τη μεσαιωνική γερμανική, κατά τον 16ο αιώνα.

Η πάλη για την επικράτηση των εθνικών γλωσσών ήταν πάλη μακρότατη και πολύ σκληρή. Τη γλώσσα του Δάντη, καθώς αναφέρει ο Σολωμός³, οι “σοφοί” της εποχής τη θεωρούσαν “διεφθαρμένη, δυστυχισμένη, φτωχή και πως δεν είναι άξια να τη γράψει άνθρωπος που έχει σοφία...”, λέγανε μάλιστα, με περισσή αυθάδεια για το Δάντη “πως έπρεπε να διπλώσουν με τα συγγράμματά του το πιπέρι!”. Ο Γάλλος ανθρωπιστής Ετιέν Ντολέ κρεμάστηκε και κήκε στην πλατεία Μωμπέρ, στο Παρίσι στα 1546, επειδή τόλμησε να γράψει στον πρόλογο μιας γραμματικής ότι *“...ευτυχώς η ανθρωπότητα βγαίνει από τη μαύρη βαρβαρότητα”*. Σ’ όλες τις χώρες υπήρχαν ήρωες και μάρτυρες των αγώνων για την επικράτηση της εθνικής γλώσσας. Σε μερικές όμως χώρες η πάλη αυτή ήταν σκληρότερη, επειδή στους λαούς αυτών των χωρών επιβαλλόταν ο γλωσσικός καταναγκασμός, με σκοπό την υποταγή τους και την εθνική αφομοίωση. Στην Τσεχία π.χ., η προσπάθεια εκγερμανισμού επέβαλλε σε γλώσσα της εκπαίδευσης τα γερμανικά και τα λατινικά. Μετά τον τριακονταετή πόλεμο, η Τσεχία έχασε την ανεξαρτησία της. Τα βιβλία που ήταν γραμμένα στην τσεχική γλώσσα, άσχετα με το περιεχόμενό τους, κήκαν όλα. Οξύτατη μορφή πήρε η πάλη για την επικράτηση της τσεχικής γλώσσας, κατά τον 18ο αιώνα και στις αρχές του 19ου αιώνα. Και σ’ άλλες χώρες με εθνικές μειονότητες ασκήθηκε ο κρατικός γλωσσικός εξαναγκασμός. Η πάλη για την εθνική γλώσσα έπαιρνε πρωταρχική θέση στους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες αυτών των χωρών.

Στις χώρες της Βαλκανικής - Σερβία, Βουλγαρία, Ρουμανία - η διαμόρφωση των λαών σε έθνη γίνεται κατά το τέλος του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου αιώνα. Τότε αναπτύχθηκε η εμπορευματική παραγωγή, δημιουργήθηκαν αστικά κέντρα και προέβλεπε επιτακτικά η ανάγκη της ίδρυσης σχολείων στην εθνική τους γλώσσα. Ως τότε χρησιμοποιούσαν σε γραπτή γλώσσα μια μορφή σλαβικής, τη μεσαιωνική σλοβένικη. Ακόμα και η Μολδαβία και η

* Ο Γιώργης Αθανασιάδης (1897-1970) εργάστηκε σε δάσκαλος και διευθυντής των ελληνικών σχολείων του Καΐρου και μετεκπαιδεύτηκε στο Ινστιτούτο Παιδαγωγικών Επιστημών και στη Φιλοσοφική Σχολή της Γενεύης, απ’ όπου πήρε δίπλωμα παιδαγωγού και διδακτορικό Φιλοσοφίας. Πήρε μέρος στο συνδικαλιστικό κίνημα των εκπαιδευτικών και ήταν στέλεχος στις αντιστασιακές οργανώσεις των Ελλήνων της Μέσης Ανατολής, όπου σε στέλεχος του ΚΚΕ φυλακίστηκε από τους Άγγλους. Από το 1949 κατέφυγε στις σοσιαλιστικές χώρες, όπου ανέλαβε, μαζί με την Έλλη Αλεξίου, τον Πέτρο Κόκκαλη, το Γιώργο Ζωΐδη κ.ά., μέλος της ΕΒΟΠ (Επιτροπής Βοήθειας του Παιδιού), που όρισαν οι κατατρεγμένοι από το μετεμφυλιοπολεμικό καθεστώς αγωνιστές. Ήταν ένας από τους μεγάλους παιδαγωγούς της πολιτικής προσφυγιάς στις Λαϊκές Δημοκρατίες, όπου τα ελληνόπαιδα παρακολουθούσαν τα κανονικά σχολεία και διδάσκονταν επιπλέον την ελληνική γλώσσα, την ιστορία και τον πολιτισμό μας. Ο Γ. Αθανασιάδης συνέγραψε για το σκοπό αυτό σχολικά βιβλία, ενώ παράλληλα παρακολουθούσε την εκπαιδευτική πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης και δημοσίευε σημαντικά κριτικά και πολεμικά άρθρα στο περιοδικό “Νέος Κόσμος”. Ευρύ απόσπασμα από δύο του άρθρα στο παραπάνω θεωρητικό όργανο (Νέος Κόσμος 8/1963 και 7/1970) είναι το κείμενο που αναδημοσιεύουμε.

Βλαχία αυτή χρησιμοποιούσαν ως τον 17ο αιώνα. Κατά τον 18ο επικρατούσαν στη Ρουμανία, σα γραφτές, μόνο ξένες γλώσσες: η σλοβένικη, η ελληνική και η γαλλική. Είναι ο αιώνας των Φαναριωτών ηγεμόνων και η ελληνική ήταν υποχρεωτική σ' αυτούς που ήθελαν να πάρουν δημόσιες θέσεις. Κάτω από την επίδραση της ανερχόμενης αστικής τάξης, η εθνική ρουμάνικη γλώσσα εκτόπισε τις ξένες γραπτές γλώσσες. Οι πρώτες γραμματικές της λαϊκής ρουμάνικης εκδόθηκαν στα 1780 (Μίκου και Σίνκαϊ) και στα 1787 (Γενακίτσα Βακαρέσκου)⁴. Κατά το λεξικό της σύγχρονης ρουμάνικης γλώσσας, χρονολογία της οριστικής ρύθμισης του γλωσσικού ζητήματος στη Ρουμανία πρέπει να θεωρηθεί το 1840, επειδή ως τότε γράφονταν ρουμάνικα κείμενα και με την κυριλλική γραφή. Μα ο καθηγητής της γλωσσολογίας και ακαδημαϊκός Αλ. Γκράουρ υποστηρίζει ότι η ενιαία εθνική ρουμάνικη γλώσσα είχε πια καθιερωθεί οριστικά από το 1800⁵.

Μια συγκριτική-ιστορική μελέτη του γλωσσικού ζητήματος στην Ελλάδα και στις βαλκανικές χώρες, ιδιαίτερα στην Ελλάδα και στη Ρουμανία, θα παρουσίαζε εξαιρετικό ενδιαφέρον. Η σχεδόν σύγχρονη διαμόρφωση των λαών της Βαλκανικής σε έθνη έθετε με τρόπο συγκεκριμένο το πρόβλημα της γλώσσας. Μέσα στις ίδιες περίπου συνθήκες, κατά την ίδια εποχή και στο ίδιο περιβάλλον, στο Βουκουρέστι, κορυφαίοι Έλληνες διαφωτιστές, ο Δημήτρης Καταρτζής, ο Ιώσηπος Μοισιόδακας, ο Ρήγας, ο Δανιήλ Φιλιππίδης, ο Γρ. Κωνσταντάς, ο Αθαν. Χριστόπουλος, έθεσαν το ελληνικό γλωσσικό πρόβλημα. Τα έργα του Ρήγα, η *“Θεωρία Γεωγραφίας”* του Μοισιόδακα (1781), η αλληλογραφία για το γλωσσικό ζήτημα (1787) του Δημήτρη Καταρτζή με τον αρχαϊστή Δημήτρη Φωτιάδη, σχολάρχη στο Βουκουρέστι, η *“Νεωτερική Γεωγραφία”* του Φιλιππίδη και Κωνσταντά (1791), η *“Γραμματική της αιολοδωρικής ή της ομιλουμένης τωρινής των Ελλήνων γλώσσας”* του Αθαν. Χριστοπούλου (1805), είναι έργα σύγχρονα και παράλληλα προσπάθειες των ρουμάνων διαφωτιστών, μέσα στις δυο τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα και την πρώτη δεκαετία του 19ου, για την επικράτηση και την καθιέρωση της εθνικής γλώσσας. Τόσο οι Έλληνες, όσο οι ρουμάνοι διαφωτιστές, πλαισίωσαν το γλωσσικό πρόβλημα στο γενικότερο πρόβλημα της εθ-

κοαπελευθερωτικής πάλης. Γίνονταν οι μαχητικοί φορείς του αναγεννητικού πνεύματος, εκφράζανε τον πόνο τους για τους σκλαβωμένους και καθυστερημένους λαούς τους, ζητούσαν με πάθος τη διάδοση της παιδείας με όργανο τη λαϊκή γλώσσα: *“ενόσω ένα έθνος αμελεί και καταφρονεί τη φυσική του γλώσσα, αμελεί και καταφρονεί τον ανθρωπισμό του”*, έγραφε ο Φιλιππίδης. Κι ο Βακαρέσκου έγραφε, στην πολιτική και πολιτιστική διαθήκη του, *“Βακαρέσσηδες απόγονοί μου, σας αφήνω για κληρονομία: ν' αναπτύσσετε τη ρουμάνικη γλώσσα και να τιμάτε την πατρίδα”*. (...)

Αυτή ήταν η προοδευτική τάση που εκφράστηκε κι από κορυφαίους εκπρόσωπους του ελληνικού διαφωτισμού που διατύπωσαν την άποψη να καλλιεργηθεί η λαϊκή γλώσσα, όπως έγινε σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης, ότι φορέας και όργανο μιας συγχρονισμένης παιδείας πρέπει να είναι μια ενιαία εθνική, λαϊκή γλώσσα. Έτσι μόνο θα είναι αποτελεσματική η εκπαιδευτική προσπάθεια. Μα η αντίθετη τάση, που εκπροσωπούσε το αρχαϊστικό ιδανικό, στενά συνδεδεμένο με τον εκκλησιαστικό δογματισμό, δεν ήθελε να παραιτηθεί από τις θέσεις της. Υποστήριζε πειστωμένα την άποψη ότι *“κοινή νεοελληνική γλώσσα δεν υπάρχει”*, ότι υπάρχουν μόνο *“ιδιώματα άξια περιφρονήσεως”*. Τότε φανερώθηκε και η τρίτη τάση, του συμβιβασμού. Να γίνει αμοιβαίο πλησίασμα, πάνω σε δυο αρχές: της απλοποίησης και της διόρθωσης. Απ' αυτή την τρίτη τάση γεννήθηκε η καθαρεύουσα.

Οι θέσεις του δημοτικισμού υποστηρίχτηκαν με θερμό ζήλο και μ' επιχειρήματα σοβαρότατα. Κυρίως στο πρώτο τέταρτο του 19ου αιώνα οι συνθήκες ήταν κι από μια άλλη άποψη ευνοϊκές. Μέσα σ' αυτή ακριβώς την περίοδο, η Γλωσσολογία έγινε πραγματική επιστήμη. Προσδιόρισε με ακρίβεια τα θέματα και τους σκοπούς των ερευνών της, καθώς και τη μέθοδο μελέτης των προβλημάτων της, τη συγκριτική-ιστορική μέθοδο. Η συλλογή, η ταξινόμηση και η επεξεργασία του εθνικο-λαϊκού υλικού γίνονταν σ' όλες τις χώρες. Καρπός μιας τέτοιας έρευνας ήταν και η συλλογή και δημοσίευση των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών από το Φωριέλ στα 1824 και 1825. Οι Έλληνες οπαδοί του δημοτικισμού αυτής της περιόδου, ο Βηλαράς, ο Ψαλίδας και περισσότερο ακόμα ο Σολωμός, δεν είναι

ξένοι προς τις καινούργιες αυτές επιστημονικές αντιλήψεις. Αυτό φαίνεται στο έργο τους. Και γι' αυτό υποστήριξαν με μεγάλη συνέπεια τις γλωσσολογικές απόψεις τους και τις θέσανε σ' εφαρμογή, γράφοντας και καλλιεργώντας τη λαϊκή γλώσσα.

Πώς όμως συμβαίνει; Ενώ οι κοινωνικές συνθήκες ήταν ευνοϊκές, ενώ διαφωτιστές με μεγάλο κύρος έθεσαν το ζήτημα στη σωστή βάση του, ενώ συνδέθηκε η πάλη αυτή με το λαμπρότατο ξεκίνημα του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του 1821, το γλωσσικό ζήτημα μολαταύτα δελύθηκε!

Ρήγας Φεραίος (1757-1798)

Αιτίες που εμπόδισαν τη λύση του γλωσσικού μας ζητήματος

Η επικράτηση και καθιέρωση της ενιαίας εθνικής γλώσσας ήταν παντού βασικό πρόβλημα της αστικής τάξης. Ποιες αιτίες εμπόδισαν τη λύση του γλωσσικού ζητήματος στην Ελλάδα:

- α) Αιτίες κοινωνικές και πολιτικές,
- β) Αιτίες ιστορικές,

γ) Αιτίες ψυχολογικές (προλήψεις κληρονομημένες από τη μακράννη επικράτηση της διγλωσσίας από την ελληνιστική περίοδο κι εδώ. Συναισθηματικά συμπλέγματα διαφόρων ειδών).

δ) Θεωρητικές αφετηρίες λαθεμένες, από τις οποίες ξεκινούσαν, σε κάθε περίοδο, εκπρόσωποι διάφορων κοινωνικών τάσεων.

ε) Ο βαθμός ανάπτυξης της Γλωσσολογίας σαν επιστήμης (γενικά) και της Ελληνικής Γλωσσολογίας ιδιαίτερα.

Από τις αιτίες αυτές οι επικρατέστερες και πιο αποφασιστικές είναι οι κοινωνικές και πολιτικές. Μ' αυτές θα ασχοληθώ στη σύνοψη αυτή μελέτη, καθώς και με τις ιστορικές, στο βαθμό που συνδέονται στενά και περιπλέκονται με τις κοινωνικές αιτίες.

Η διαμόρφωση της ενιαίας εθνικής μας γλώσσας

Κατά την ελληνιστική περίοδο διαμορφώθηκε η "κοινή" ελληνική γλώσσα, που τη μιλούσαν οι Έλληνες, καθώς και οι διγλωσσοί κάτοικοι της Αιγύπτου, της Παλαιστίνης, της Συρίας και άλλων χωρών της Ανατολής. Η ανάμιξη των Ελλήνων μεταξύ τους, καθώς και, ως ένα βαθμό, με τους ανατολικούς λαούς, ήταν η κύρια αιτία της διαμόρφωσης της νέας αυτής γλωσσικής μορφής. Σύμφωνα με υπολογισμούς, που βασίζονται σε βεβαιωμένα στοιχεία, ο Αλέξανδρος, ο Αντίγονος, ο Λυσίμαχος, ο Σέλευκος, οι Πτολεμαίοι και λοιποί διάδοχοι ίδρυσαν συνολικά 176 πόλεις. Δεν πρέπει, βέβαια, να νομίζουμε ότι ο "εξελληνισμός" σ' αυτή την περίοδο είχε απλωθεί σ' ολόκληρες περιοχές. Στην Αίγυπτο λόγου χάρη σε εφτά εκατομμύρια πληθυσμό, στο τέλος της ελληνιστικής περιόδου, υπήρχαν περίπου ένα εκατομμύριο "Έλληνες", κυρίως στην Αλεξάνδρεια.⁶

Οι πόλεις, όμως, που είχαν αναπτυχθεί στα πιο απομακρυσμένα σημεία του ελληνιστικού κόσμου, αποσύνθεταν τις παλιές μορφές κοινωνικού καθεστώτος, που σε πολλές περιοχές βρίσκονταν ακόμα στην κατάσταση των γενών και των φυλών. Η εμπορευματική οικονομία άρχισε να αναπτύσσεται εκεί που προηγούμενα κυριαρχούσε η φυσική οικονομία. Αυτό επέβαλε τη χρήση κοινής γλώσσας. Με την ελληνική γλώσσα, στη νέα της απλούστερη μορφή, μπορούσε κανείς να ταξιδέψει σ' όλες αυτές τις πόλεις και χώρες. Η ελληνική τέχνη, η επιστήμη, η φιλολογία, η φιλοσοφία έγιναν κτήμα εκατομμυρίων ανθρώπων.

Η διαφορά που υπήρχε ανάμεσα σ' αυτή τη γλώσσα και τις αρχαιότερες ελληνικές διαλέκτους, κυρίως την αττική, δημιούργησε διαμάχες οξύτατες ανάμεσα σ' αυτούς, που χρησιμοποιούσαν και σα γραφή τη νέα αυτή γλώσσα, και τους αττικιστές. Η επίθεση των αττικιστών ήταν ισχυρότατη. Δεν αναγνώριζαν στη γλώσσα το

δικαίωμα να εξελιχθεί. Ο αττικιστής Φρύνιχος στο έργο του "Εκλογή ρημάτων και όνομάτων αττικῶν" έδινε παραγγέλματα χρήσης της αττικής γλώσσας και αποφυγής της "κοινής" ελληνικής. Καταδίκασε λέξεις και συντάξεις σαν ανάττικες, "πολλήν αίσχύνην έμβαλλούσας" και άρχιζε τις οδηγίες του με τη φράση: "Όστις αρχαίως και δοκίμως θέλει διαλέγεσθαι τάδ' αὐτῷ φυλακτέα". Δίνουμε μερικά δείγματα:

- "Ικεσία. και τοῦτο ἀδόκιμον, ικετεία δέ.
- Ἡ ὄμφαξ, ἡ βῶλος, θηλυκῶς δέον, οὐκ ἀρσενικῶς.
- Κολυμβάδες ἐλαῖαι οὐ λέγονται, ἀλλά ἀλμάδες ἐλαῖαι, χωρίς του ι.
- Μέθυσος ἀνήρ οὐκ ἐρεῖς, ἀλλά μεθυστικός, γυναῖκα δέ ἐρεῖς μέθυσον και μεθύσην.
- Κλᾶν ἀμπέλους φαθί, ἀλλά μή κλαδεύειν.
- Ὀπωροπώλης. τοῦθ' οἱ ἀγοραῖοι λέγουσιν, οἱ δέ πεπαιδευμένοι ὀπωρώνης, ὡς και
- Δίκρανον. τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι δίκρουν καλοῦσι".

Με τον ίδιο τρόπο συμβουλεύει να μη λένε κοχλιάριον, αλλά λίστρον, αντί ἐπίτοκος γυνή να λένε ἐπίτεξ, αντί του ἵπτασθαι, να λένε πέτεσθαι, αντί σάρωσον να λένε παρακόρησον, αντί κρούσαι τήν θύραν να λένε κόπτειν τήν θύραν και άλλα παρόμοια.⁷

Οι αττικιστές, όμως, παρά τις επιθέσεις τους, δεν μπόρεσαν να σταματήσουν τη διάδοση και την επικράτηση της νέας γλώσσας. Οι ανάγκες ευρύτερης διάδοσης της παιδείας και της διαφώτισης των λαϊκών μαζών σε νέες πολιτικές και θρησκευτικές αντιλήψεις επέβαλαν τη χρήση γλωσσικού οργάνου κατανοητού από τις πλατιές μάζες των Ελλήνων και εκείνων που εξελληνίστηκαν. Στη γλώσσα αυτή, όπως ήταν φυσικό, γράφτηκαν τα "Ευαγγέλια", οι "Επιστολές" και οι "Πράξεις των Αποστόλων".

Αυτό όμως κράτησε μόνο κατά τους τρεις πρώτους χριστιανικούς αιώνες. Στη μεγάλη αυτή εποχή των ηρώων και μαρτύρων, οι χριστιανοί μεταχειρίζονταν την απλή γλώσσα. Κατά τον 4ο όμως αιώνα η εκκλησιαστική γλώσσα εξαττικίζεται. Ποιοι ήταν οι λόγοι της σοβαρής αυτής αλλαγής;

Οι πρώτες εκδηλώσεις της χριστιανικής θρησκείας στηρίζονταν σε αντικειμενικά στοιχεία, στην καταπίεση των λαϊκών μαζών. Και τα πρώτα ιδανικά που διατυπώθηκαν ήταν η λύτρωση από την τυραννία της Ρώμης. Αυτό φανερώνεται κυρίως στα πρώτα χριστιανικά κείμενα. Η επιστημονική κριτική έχει προσδιορίσει με ακρίβεια ότι το αρχαιότερο χριστιανικό κείμενο ήταν η "Αποκάλυψη" του Ιωάννη. Γράφτηκε κατά το έτος 68. Οι "Επιστολές" κατά το πρώτο μισό του 2ου αιώνα. Και οι "Πράξεις των Αποστόλων" ήταν το τελευταίο από τα κείμενα της "Καινής Διαθήκης". Τα στοιχεία αυτά προκύπτουν από τα γραφτά του απολογητή Ιουστίνου και μαθητών του Τατιανού και Αθηναγόρα.⁸

Στα κείμενα αυτά υπάρχει σοβαρή εξέλιξη στις απαντήσεις που δίνονται στους πόθους των μαζών. Στην "Αποκάλυψη" παρουσιάζεται η καλή αγγελία. Οι πιστοί θα γνωρίσουν την ευτυχία πάνω στη γη. Το τέρας της Αποκάλυψης είναι ο Νέρωνας. Η ημέρα της σωτηρίας πλησιάζει: "Επεσε η Βαβυλώνα, η μεγάλη μητέρα των πορνών και των βδελυγμάτων της Γης". Η Βαβυλώνα ήταν η Ρώμη.

Στα επόμενα όμως κείμενα η παρηγοριά μεταφέρεται από την επίγεια στην επουράνια ζωή και τέλος καταλήγουν σε εντολές και προτροπές υποταγής: Να πειθαρχούν στην υπάρχουσα εξουσία (Επιστολή “προς Ρωμαίους”). Γίνονται εκκλήσεις στους δούλους να υπακούουν στους κυρίους τους μ’ όλη την απλότητα της καρδιάς τους... (Επιστολή “πρός Εφεσίους”) κλπ.

Οι τάσεις για δικαιοσύνη και ισότητα μετατρέπονται σε εγκαρτέρηση και υποταγή και σε ελπίδα λύτρωσης στην άλλη ζωή! Οι αλλαγές αυτές προέρχονταν από τις αλλαγές στη σύνθεση των χριστιανικών κοινοτήτων. Κατά το 2ο αιώνα πήραν κυριαρχική θέση στις κοινότητες τα μεσαία στρώματα. Και κατά τον 3ο αιώνα προσέρχονταν στο χριστιανισμό και από τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Τέλος, κατά τον 4ο αιώνα ο χριστιανισμός έγινε επίσημη κρατική θρησκεία και άρχισε να υπερασπίζει τα συμφέροντα και την κυριαρχία των εκμεταλλευτριών τάξεων. Ο Ένγκελς, μιλώντας για τις αλλαγές αυτές, τόνισε το γεγονός ότι η πρώτη μορφή του χριστιανισμού “...ήταν όσο ο ουρανός από τη γη μακριά από τη μεταγενέστερη παγκόσμια θρησκεία, που καθιερώθηκε από τα δόγματα της συνόδου της Νικαίας. Εκεί ο πρώτος χριστιανισμός κατόντησε τελείως αγνώριστος”.⁹

Στους αιώνες που ακολούθησαν, σ’ όλη τη βυζαντινή περίοδο, ο αττικισμός επικράτησε σαν εκπαιδευτικό ιδανικό. Η παιδεία ήταν τότε το προνόμιο μιας μικρής ολιγαρχικής μειονότητας, που καλλιεργούσε την περιφρόνηση προς τη ζωντανή γλώσσα. Η εκκλησιαστική γλώσσα εξαιτικίζεται. Μα η ζωντανή λαλιά δεν είναι πια η ίδια με την “κοινή” της ελληνιστικής περιόδου. Εξελίσσεται διαρκώς, χωρίς να επηρεάζεται από τις άγονες προσπάθειες των αρχαϊστών.

Από το 10ο αιώνα και πέρα, οι αλλαγές που έχουν συσσωρευθεί βαθμιαία οδηγούν σε νέα ποιοτική διαμόρφωση της νέας γλώσσας. Διαμορφώνεται η ζωντανή γλώσσα στη νεότερη, στη σύγχρονη μορφή της. Τώρα, οι διαφορές ανάμεσα στη γραπτή αρχαϊζουσα και στη ζωντανή λαλιά είναι πολύ μεγαλύτερες. Μα η συνειδητοποίηση του γλωσσικού προβλήματος δεν γίνεται με τρόπο συγκεκριμένο, επειδή η παιδεία είναι περιορισμένη στους λίγους. Οι σκοποί και το περιεχόμενό της ήταν όχι μόνο απρόσιτα μα και ανώφελα στις πλατιές λαϊκές μάζες. Ο Τριανταφυλλίδης γράφει σχετικά: “Μόνο παιδεία μεσαιωνική με παιδεία ολιγαρχική μπορούσε να δαιωνίζει την κατάσταση αυτή, χωρίς να βρίσκει τον τρόπο και τη δύναμη να την αλλάξει αποφασιστικά”.¹⁰

Στα χρόνια της τουρκοκρατίας τα νέα ιδιώματα είχαν διαφοροποιηθεί σε αρκετά μεγάλο βαθμό. Διαμορφώθηκαν όμως και προφορικές κοινές: Το ιδίωμα της Πόλης, που επικρατούσε και στις παροικίες που είχαν σχηματιστεί στις ηγεμονίες Μολδαβίας και Βλαχίας. Η προφορική κοινή της Πελοποννήσου, που ήταν ομαλότερη και ενιαία (εκτός από τα Τσακωνικά). Στην περιοχή της Πελοποννήσου ήταν αναπτυγμένη η επικοινωνία ανάμεσα στις διάφορες περιοχές κι αυτό διευκόλυνε τη χρήση ενιαίας γλώσσας. Η προφορική κοινή της Δυτικής Ελλάδας. Και η προφορική κοινή της Ηπείρου.

Στα Εφτάνησα, στην Κύπρο και στην Κρήτη εμφανίστηκε και

λογοτεχνική παραγωγή στη λαϊκή γλώσσα. Παρουσιάστηκε ένα χαρακτηριστικό φαινόμενο άξιο ιδιαίτερης προβολής και μελέτης. Σε περιοχές που ήταν υποδουλωμένες στους Φράγκους ή στους Άραβες παρουσιαζόταν έντονη γλωσσική χειραφέτηση. Η χαλάρωση της πνευματικής κηδεμονίας που ασκούσε το αρχαϊστικό κέντρο, το Πατριαρχείο, και το παράδειγμα των λαών της Δύσης, που άρχισαν να χρησιμοποιούν τις εθνικές τους γλώσσες, έδινε στις περιοχές αυτές τη δυνατότητα να χρησιμοποιούν τη λαϊκή γλώσσα και σαν γραπτή, λογοτεχνική γλώσσα, σε δημοτικά τραγούδια και σε έργα μακρότερης πνοής.

Η Κύπρος είχε αποσπαστεί πριν από το 10ο αιώνα από το Βυζάντιο, με τις αραβικές επιδρομές. Το γλωσσικό της ιδίωμα χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλα κείμενα, αναπτυγμένο και με μικρές διαφορές από το σημερινό.

Στην Κρήτη πραγματοποιήθηκε γλωσσική χειραφέτηση κατά τον 16ο και 17ο αιώνα, με τη λογοτεχνική καλλιέργεια του ιδιώματος της ανατολικής Κρήτης. Στη νέα γλώσσα γράφτηκαν έργα όπως ο “Ερωτόκριτος” του Βιτζέντζου Κορνάρου, η “Ερωφίλη” του Χορτάτζη, η “Θυσία του Αβραάμ” και άλλα. Υψώθηκε έτσι σε λογοτεχνική γλώσσα. Μα η άνθηση αυτή σταμάτησε μετά την κατάκτηση της Κρήτης από τους Τούρκους (το 1669). Η πνευματική κηδεμονία του Πατριαρχείου εμπόδιζε κάθε προσπάθεια χρήσης της ζωντανής γλώσσας.

Πρόβλημα της αστικής τάξης

Το αρχαϊστικό ιδανικό, ενωμένο με τη βυζαντινή χριστιανική παράδοση, εμποδίζει τη γραπτή χρήση και καλλιέργεια της ζωντανής γλώσσας. Η αστική τάξη, που έλυσε το ζήτημα της επικράτησης ενιαίας εθνικής γλώσσας στις άλλες χώρες της Ευρώπης, είναι στην Ελλάδα περιορισμένη και ανίσχυρη.

Η συνειδητοποίηση του προβλήματος της διγλωσσίας έγινε για πρώτη φορά από τον Κερκυραίο Ν. Σοφιανό κατά το 16ο αιώνα. Είχε μεταφράσει σε απλή ζωντανή γλώσσα το “Περί παιδων αγωγής” του Πλουτάρχου και είχε συντάξει την πρώτη γραμματική της νεοελληνικής λαϊκής γλώσσας. Ήταν παπάς στη Βενετία και κίνητρο για την προσπάθειά του αυτή ήταν το παράδειγμα των άλλων λαών, που χρησιμοποιούσαν τις εθνικές τους γλώσσες. Στη Γραμματική του έγραφε:

“Αλλ’ όμως πολλά έθνη έμεταγλώττισαν τά ελληνικά μαθήματα εις τήν γλώσσαν τήν έδικήν τους, κέχουν όλαις ταίς έπιστήμες μ’ αυτήν τήν φιλοσοφίαν και προκόπτουν...”

Το παράδειγμά του, όμως, δεν βρήκε τότε απήχηση γενικότερη, επειδή δεν είχαν δημιουργηθεί ακόμα οι απαραίτητοι αντικειμενικοί όροι.

Στο τέλος του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου αιώνα άρχισαν να δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για τη λύση του γλωσσικού μας ζητήματος. Με την εμφάνιση και τη σχετική ανάπτυξη της αστικής τάξης, σε πόλεις του εσωτερικού και σε ελληνικές παροικίες του εξωτερικού, παρουσιάστηκε η ανάγκη της εθνικής και

πατριωτικής διαφώτισης των μαζών, της διάδοσης της παιδείας σ' ευρύτερη κλίμακα και της συστηματικής διδασκαλίας των επιστημών. Αυτό όμως προϋπόθετε τη χρήση ενιαίας εθνικής γλώσσας.

Έπρεπε να γίνει αυτό που έγινε σ' όλες τις δυτικές ευρωπαϊκές χώρες, πριν μερικούς αιώνες. Οι μορφωμένοι των χωρών αυτών, κατά το Μεσαίωνα, χρησιμοποιούσαν σα γλώσσα της παιδείας, τα λατινικά. Αυτό τους έδινε πολλά πλεονεκτήματα. Τα βιβλία τους διαβάζονταν σ' όλες τις χώρες, χωρίς μετάφραση. Και οι ίδιοι δίδασκαν σε πανεπιστήμια οποιασδήποτε χώρας, και αν ακόμα δεν ήξεραν τη γλώσσα αυτής της χώρας. Τα πλεονεκτήματα όμως αυτά για τις λίγες πνευματικές κορυφές, μετατρέπονταν σε αζεπέραστα εμπόδια για τις λαϊκές μάζες, που έπρεπε να μορφώνονται. Η αστική τάξη που βρισκόταν τότε σε άνοδο, με την προοδευτική διανοήσή της, επέβαλε και καθιέρωσε σε κάθε χώρα την εθνική της γλώσσα.

Αυτό προσπάθησαν να κάμουν και για την ελληνική γλώσσα προοδευτικοί εκπρόσωποι της ελληνικής σκέψης κατά το τέλος του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα. Μέσα στα 35 χρόνια, από το Δ. Καταρτζή, που πρώτος έθεσε το ζήτημα της καθιέρωσης της λαϊκής γλώσσας (1789), ως το Σολωμό, που διατύπωσε ολοκάθαρους απόψεις στο "Διάλογό" του (1824) για την εθνική και κοινωνική σημασία που έχει αυτή η καθιέρωση, όλοι οι δημοτικιστές σύνδεσαν στενά το πρόβλημα της εθνικής γλώσσας με το βασικό κοινωνικό πρόβλημα της πλατιάς διάδοσης και της ουσιαστικής ανόρθωσης της παιδείας. Ήταν χρόνια μεγάλου κοινωνικού και πνευματικού οργασμού. Οι Έλληνες στοχαστές προσανατολίζονται προς δύο κύριους σκοπούς: Την απελευθέρωση και εθνική αποκατάσταση της Ελλάδας, και τη μόρφωση των νέων στις επιστήμες, στα μαθηματικά και τις φυσικές επιστήμες. Ο Δ. Καταρτζής, που ζούσε στο Βουκουρέστι, σε αλληλογραφία του με τον αρχαίο Λάμπρο Φωτιάδη, διευθυντή της Ελληνικής Σχολής του Βουκουρεστίου, έγραφε:

*"Είχα συμβουλεύση τό ἔθνος μας ὅτ' εἶναι ἀνάγκη νά συγγράψουμε τῆς ἐπιστήμης καί τέχνης Ρωμαίικα, γιά νά προκόβουν οἱ νέοι μας πιά γλήγορα καί μέ πιά θεμέλιο εἰς ὄλα. Ἐπιχειρήσθηκα νά κάμω τό Ἑλληνικό συντακτικό μέ Ρωμαίικα (καθώς εἶπα) διδασκαλία γιά νά ἀποδείξω κι ἐμπράκτως τή συμβουλή μου καλή..."*¹¹

Μετά 35 χρόνια, ο Σολωμός, κλείνοντας τον περίφημο "Διάλογό" του (1824) εξέφραζε βαθύτατο πόνο για το κατάντημα της παιδείας εξαιτίας της γλώσσας: "Μου πονάει η ψυχή μου να βλέπω τόσους νέους να ξοδιάζουν χρόνους και χρόνους και τέλος να μην έχουν εις το μυαλό τους πάρεξ λέξεις ελληνικές πεθαμένες, μου πονά η ψυχή μου να βλέπω να πετιούνται άνθρωποι από τις τρύπες τους για να διδάξουν τον κόσμο εκείνο που δεν ξέρουν. Μου πονάει η ψυχή μου".

Έθετε και γενικότερα το εθνικό και κοινωνικό πρόβλημα της διγλωσσίας. "Ὡς πότε θα πηγαίνει ομπρός αυτή η υπόθεση; Ένας λαός από το ένα μέρος να ομιλή σ' έναν τρόπο, ολίγοι άνθρωποι

από το άλλο να ελπίζουν να κάμουν τον λαόν να ομιλή μιαν γλώσσα δικήν τους! Εσύ ομιλείς για ελευθερία - λέγει στο σοφολογίτατο συνομιλητή του - εσύ, εσύ που έχεις αλυσσωμένον τον νουν σου από όσαις περισπωμένες εγγράφθηκαν, από την εφεύρεση της ορθογραφίας έως τώρα, εσύ ομιλείς για ελευθερία; Είδαμε το όφελος όπου εκάμετε με τα φώτα σας εις την επανάσταση της Ελλάδας: ακούσαμε ποιητάδες ανόητους, που ήθελαν να αθανάτισουν τους

Διονύσιος Σολωμός (1798-1857)

ἥρωες και οι παινεμένοι ἥρωες δεν εκαταλάβαιναν λέξη. - Μου πονεί η ψυχή μου οι δικοί μας χύνουν το αίμα τους αποκάτου από το Σταυρό, για να μας κάμουν ελεύθερους και τούτος και όσοι του ομοιάζουν, πολεμούν, γι' ανταμοιβή, να τους σηκώσουν τη γλώσσα!" (Απαντα, εκδ. 1880, σελ. 203.).

Κατά το τελευταίο τέταρτο του 18ου αιώνα και το πρώτο τέταρτο του 19ου παρουσιάστηκαν και άλλοι υποστηρικτές της ζωντανής γλώσσας. Ο Ιώσηπος Μοισιόδαξ, ο Δανιήλ Φιλιππίδης, ο Γρηγ. Κωνσταντάς, ο φιλόσοφος και σχολάρχης Αθαν. Ψαλλίδας, ο Ιωάννης Βηλαράς και άλλοι, που θεωρητικά και πραχτικά προσπάθησαν να δείξουν την επάρκεια της γλώσσας του λαού και την ανάγκη της καθιέρωσής της.

Σ' αυτή όμως την ίδια περίοδο εκδηλώθηκε έντονα και η αντίδραση των αρχαϊστών. Ο Στ. Κομμητάς, στην "Πρακτική Γραμματική" του, κακίζει αυτούς που θεωρούν

"τεθνησκεῖαν τήν Ἑλλάδα γλῶσσαν".

Ζητούσε να δικάσουν στον Άρειο Πάγο τους "βλάκες" που δεν θέλουν να χρησιμοποιούν την καλύτερη γλώσσα!

"Πῶς οὐκ εἰς Ἄρειον Πάγον εὐηθείας οἱ φρενῶν εὖ ἤκοντες ἐγκαλέσουσιν μή τῇ κρείττονι χρῆσθαι βουλομένοις φωνῇ."

Καταδικάζει τις προσπάθειες κανονισμού της "χυδαίας", όπως ονομάζει τη ζωντανή γλώσσα.

Αν επιχειρήσουμε διόρθωση και σύγχρονα χρησιμοποιούμε και τα αρχαία, την "Ελλάδα φωνήν", τότε οι εκλεκτοί, οι "εὖ ἤκοντες" θα εξομοιωθούν με τον χύδην λαόν! "Εάν τε γάρ τήν χυδαίαν ταύτην κανονίσαι πειραθῶμεν, εάν τε καί τῇ Ἑλλάδι χρῆσώμεθα, ὁ χύδην λαός αὐτό τοῦτο ἔσται..."¹²

Η ελληνομάθεια - "τα βαθιά ελληνικά" καθώς λέγανε - τότε αποτελούσε χαρακτηριστικό γνώρισμα κοινωνικής ανόδου, ξεχώρισμα από το λαό! Ποια όμως ήταν τα βαθιά αυτά ελληνικά; Στα "Παιδαγωγικά Μαθήματα" του ίδιου του Κοδρικά, τυπωμένα στη Βουδαπέστη, δίνονταν δείγματα αυτής της ελληνομάθειας! Για τις φωνές των ζώων οι μαθητές διδάσκονταν ότι:

"τό πρόβατον βρυχάται, ό ήμίονος βρωμάται ... ή άηδών εύστομεί ... ό άετός κλάζει, ό γερανός κλαγγάζει, ό ίέραξ ρύζει!"

Για τους βαθμούς συγγένειας έπρεπε να μαθαίνουν ότι τα εγγόνια ονομάζονταν διαφορετικά αν είναι παιδιά του γιου ή της θυγατέρας:

"Έγγονοι οί υίωνοί και αί υίωναί τών υίων τέκνα και οί θυγατριδοί και θυγατριδαί τών θυγατέρων τέκνα!"

Ο Παναγιώτης Κοδρικάς έθεσε σαφέστερα το πρόβλημα του κοινωνικού διαχωρισμού στην παιδεία και στη γλώσσα. Παρουσιάζεται σαν πρόμαχος της γλώσσας των "ευγενών" του Φαναρίου, των "αρχόντων και αρχιερέων" και την αντιτάσσει στη "βωμολοχική χυδαιολογία" του Κοραή, του "αιρετικού" καθώς τον ονομάζει. Γενικά, όλοι όσοι ζητούν την καθιέρωση της λαϊκής γλώσσας ή επιδιώκουν τη διόρθωσή της, χαρακτηρίζονται σαν "ανατροπείς της εκκλησιαστικής και πολιτικής παραδόσεως"! Στο βιβλίο του, που τυπώθηκε στο Παρίσι το 1818, αυτοπαρουσιάζεται με όλα τα οικόσημα και τους τίτλους "ευγενείας".¹³

Υποστηρίζει ότι οι πρωτόγονες γλώσσες είναι απλές, απέριτες και αδιαίρετες.

"Αύξανομένου όμως του έθνους - γράφει στη σελίδα 69 και εις έθνικόν πολίτευμα και τάξιν συνισταμένου, έξ ανάγκης, οί έν τώ αύτῷ πολιτεύματι όμοεθνείς εις διαφόρους τάξεις συμπολιτών κατατάττονται, κατ' αναλογίαν της πολιτικής διαφοράς τών τάξεων, ήθική διαφορά της ανατροφής και άγωγής τών ανθρώπων, παράγει, φυσικῶ τῷ λόγω, μίαν μεγάλην διαφοράν εις τās ιδέας, εις τās έννοιās των, ή όποία άφεύκτως άπαιτεί μίαν ήθικήν διαφοράν εις τās έκφράσεις της έθνικής Διαλέκτου. Κατ' αύτην λοιπόν τήν κατά σχέσιν ήθικήν διαφοράν τών έκφράσεων άπαραιτήτως συμβαίνει, ήθικῶ τῷ λόγω, εις τήν Κοινήν Γλώσσαν του έθνους, μία γενική διαίρεσις εις δύο γενικούς τρόπους ειδικής διαλέκτου, ών ό μέν Εύγενικός, ό δέ Χυδαϊκός, καθ' όμολογίαν κοινήν της ύγιους μοίρας του έθνους, πανδήμως άναγνωρίζεται..." Σε συνέχεια εξηγεί πώς έγινε η διαίρεση "εις Διάλεκτον Εύγενικήν και εις Διάλεκτον Χυδαϊκήν!"

Σε συνέντευξη που είχε κάποτε ο Κοδρικάς με τον Κοραή στο Παρίσι, ο Κοραής τον ρώτησε γιατί στον τίτλο του βιβλίου, που είχε μεταφράσει, έγραψε "Περί πληθύος κόσμων"; Γιατί δεν χρησιμοποίησε την κοινότατη λέξη πλήθος; Όλοι λένε "πλήθος πεπόνια, πλήθος αγγούρια" κλπ. και όχι πληθύς! Ο Κοδρικάς ερεθισμένος απάντησε:

"Δεν ίξεύρω άν τό λέγετε ή Σοφολογιώτης σας. Ίξεύρω ότι τās τοιαύτας έκφράσεις συνηθίζουν οί χυδαίοι, έγώ όμως δέν έγραφα μήτε προς χυδαίους μήτε διά χυδαίους..."

Η γλωσσική "μελέτη" του Κοδρικά στρεφόταν κατά του Κοραή και των αντιλήψεών του για τη "διόρθωση" της απλής γλώσσας. Το Πατριαρχείο, προς το οποίο ο Κοδρικάς έστειλε το βιβλίο του, επιδοκιμάζει το διαχωρισμό που γίνεται ανάμεσα στους "ευγενείς" και τους "χυδαίους", δηλαδή το λαό! Το διάβασε και το ξαναδιάβασε ο Πατριάρχης και ευφράνθηκε η ψυχή του, καθώς έγραψε ο ίδιος, γι' αυτό που διάβασε σ' αυτό το βιβλίο, ότι δηλαδή:

"... οί τήν ύγιή μοίραν συγκροτούντες του Γένους, ... αυτό τό ύφος ως οικείον ένασμενίζονται ... Πατριάρχαι, Αρχιερείς, Ηγεμόνες, Άρχοντες ... Όλον, ένί λόγω, τό σύστημα της Εκκλησιαστικής και πολιτικής Τεραρχίας του έθνους μας ... Άλλη βέβαια ή Γλώσσα τών καπήλων και άλλη ή τών Εύγενών. Άλλη ή τών Σπουδαίων και άλλη ή τών χυδαίων ... Δεν γράφω μήτε διά Γεωργούς, μήτε διά πακκάλιδες, γράφω άπλώς δι' Εύγενείς και πεπαιδευμένους..."!

Στις παραμονές της Επανάστασης για την απελευθέρωση της Ελλάδας, η μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαού, οι γεωργοί και οι εκπρόσωποι της αστικής τάξης, αυτοί που και πριν είχαν αγωνιστεί για τη λευτεριά και τώρα ετοίμαζαν τον αποφασιστικό και μεγάλο αγώνα, περιφρονούνται και αποκαλούνται "χυδαίοι". Ο πατριάρχης ευλογεί "πατρικώς" τον αντεθνικό αυτό διαχωρισμό. Στο γράμμα του στον Κοδρικά της 3ης Οκτώβρη 1819, έγραφε μεταξύ άλλων:

"Ημέτερε έν Χριστῷ θεῷ υιέ λίαν άγαπητέ και περιπόθητε, τήν προενεχθείσαν ήμίν της κριτικωτάτης αύτης Μελέτης άξιόλογον βιβλον, έφοδιασμένην και γράμματι αύτης υιϊκῶ, πρό όλίγων ήμερών μετά πόθου έλάβομεν, και μετ' έπιστασίας επήλθομεν άπαξ και δίς, και τοι τοσαύταις φροντίσι περιστοιχισμένοι όσαις ή πνευματική αύτη άρχή εξηκάνθωται. Η άνάγνωσις αύτη μεγίστην χαράν μάς έπροξένησε κατά μέσην καρδίαν..."

Ο Νεόφυτος Δούκας επαινεί τον αρχαϊστικό ζήλο της εκκλησίας, που χάρη σ' αυτή... σώθηκε και σώζεται η γλώσσα! Κατηγορεί "τās μικρολόγους και παραλόγους άρχάς" του Κοραή και των άλλων που ζητούσαν να γράφεται η γλώσσα έτσι που να την καταλαβαίνει ο λαός. Αυτό το χαρακτήριζε ειρωνικά σαν ακατανόητη "φιλανθρωπία τών φιλοσόφων προς τās λαχανοπώλιδας"! (Καλλιόπη Ι, Βιέννη, 1819). Ζητούσε να μιλούν οι νέοι στα σχολεία, αρχαία: "ίμάτιον, χιτών, πίλος, άναξυρίς... δός μοι φαγεῖν! Ίδού γίνεται τουτο κοινῶς εις τās έκκλησίας, γενέσθω δέ ούτω κατά το δυνατόν και εις τά σχολεία...". Ελπίζει πως έτσι η ζωντανή γλώσσα θα ενωθεί τελικά με την αρχαία!

"... εις τήν τρίτην γενεάν θέλει πλησιάσει ή θυγάτηρ εις τήν μητέρα και μέ τόν καιρόν, επιπόνου τυχούσα έπιμελείας, ένωθήσεται τή μητρί!"

Ο αρχαϊσμός, σ' αυτή την περίοδο, κηδεμονεύεται από το φανατικό συντηρητισμό των συνεχιστών της μεσαιωνικής ολιγαρχίας και της εκκλησίας. Το Πατριαρχείο και οι γλωσσαμύντορες διαιωνίζουν έτσι την περιφρόνηση της μητρικής γλώσσας, που τη χαρακτηρίζουν ξεπεσμό και "χυδαϊκή αμάθεια"! Η αντίθεση όμως του Πατριαρχείου δεν εκδηλωνόταν μόνο με γραπτές ή προφορικές

αντιρρήσεις. Έπαιρνε τη μορφή άγριου διωγμού, κυρίως εναντίον εκείνων που ζούσαν στον εσωτερικό και βρίσκονταν κάτω από τον άμεσο έλεγχο του. Στο βιβλίο μου *“Σταυροφορίες. Παλιές και Νέες”* έχω δώσει αρκετά δείγματα διωγμών κατά των εκπροσώπων του Ελληνικού Διαφωτισμού¹⁴ και νομίζω ότι δεν είναι ανάγκη να τα επαναλάβω εδώ. Θυμίζω μόνο μια φράση από το βιβλίο *“Ελληνική Νομαρχία, ήτοι Λόγος περί Ελευθερίας”* Ανωνύμου του Έλληνα, τυπωμένο στην Ιταλία το 1806: *“Αὐταί αἱ τυραννίαι, ὧ Ἕλληνες, εἶναι συνθεμέναι ἀπό θεοκρατίαν καί ὀλιγαρχίαν...”* (σελ. 94). Το βιβλίο αυτό ήταν αφιερωμένο στο Ρήγα, τον εθνομάρτυρα της Ελευθερίας, που κι εκείνον τον είχε εξυβρίσει, ακόμα και μετά το μαρτυρικό θάνατό του, ο επίσημος κλήρος!

Η εμφάνιση της καθαρεύουσας

Οι διωγμοί κατά των οπαδών του ελληνικού διαφωτισμού είχαν πάρει μεγάλη έκταση. Είχαν επιστρατευθεί οι ιδεολογικοί φορείς του σκοταδισμού στην πάλη κατά της προόδου. Δημοσίευαν αντιρρητικά φυλλάδια, με αντεπιστημονικά κηρύγματα, με συκοφαντίες και καταγγελίες *“ἐπί δυσσεβεία”*, με σκοπό να παραμερίσουν κάθε φιλελεύθερη ιδέα και να φανατίσουν τα πιο καθυστερημένα στρώματα του πληθυσμού. Η απαγόρευση του διδασκαλικού επαγγέλματος, οι καταδίκες και οι αφορισμοί ήταν στην ημερήσια διάταξη. Ο Βενιαμίν ο Λέσβιος κατηγορήθηκε για *“αθεΐα”*, επειδή έγραψε φυσική και μεταφυσική σε απλή γλώσσα. Ο Μοισιόδαξ κηρύχθηκε σε διωγμό, επειδή είχε γράψει ότι *“η φυσική καταπαύει τη δεισιδαιμονία”*. Αναγκάστηκε να υποχωρήσει από τις αρχικές γλωσσικές ιδέες του, μα ο διωγμός εναντίον του συνεχίστηκε. Ο Χριστόφορος Παμπλέκης αφορίστηκε. Ο Μεθόδιος Ανθρακίτης χαρακτηρίστηκε ως άθεος, επειδή μετέφρασε τον Ντεκάρτ! Υποχρεώθηκε να παρουσιαστεί στο Πατριαρχείο και ν' απολογηθεί. Τον ανάγκασαν να ρίχνει ο ίδιος τα βιβλία του στη φωτιά και να τα αποκηρύσσει. Μα και πάλι δεν του το χάρισαν. Καθαιρέθηκε από το βαθμό που είχε σαν κληρικός και καταδιώχθηκε σα δάσκαλος.

Οι διωγμοί δεν περιορίζονταν σ' αυτά μόνο τα δείγματα που αναφέραμε. Όλοι ζούσαν τότε κάτω από τον ίσκιο του Πατριαρχείου ή των ηγεμόνων της Μολδοβλαχίας. Ο Καταρτζής, που είχε διατυπώσει τόσο καθαρά τις γλωσσικές αντιλήψεις του (το Διάλογο με τον αρχαιστή Λ. Φωτιάδη για το γλωσσικό - Το *“Εγκώμιο του φιλοσόφου, μακαρισμός του ὀρθοδόξου...”* - Το *“Λόγο προτρεπτικό εἰς τό νά κάμωμεν διδασκαλίαν εἰς ρωμαϊκά”*, *“Τό γνώθι σ' αὐτόν”*). Τα κυκλοφορούσε χειρόγραφα μεταξύ των φίλων του. Και, τελικά, παραιτήθηκε απ' αυτή τη προσπάθεια. Ο Χριστόπουλος υποχρεώθηκε κι εκείνος να κάμει υποχωρήσεις. Το είχε ομολογήσει ο ίδιος, σε δεύτερη γραμματική που είχε κάμει. Για την πρώτη γραμματική του έγραφε ότι την *“αποστρέφεται”*, επειδή: *“...ὅταν την ἔγραφα αναγκάσθηκα να συμβιβάζω και την πρόληψιν με την αλήθεια”!*

Αυτό το πνεύμα του συμβιβασμού ήταν εντονότερο σε μερικούς άλλους σημαντικούς εκπροσώπους του ελληνικού διαφωτισμού. Βασική αιτία των συμβιβασμών αυτών ήταν η αδυναμία της

ελληνικής αστικής τάξης, που ήταν ο φορέας των προοδευτικών ιδεών σ' αυτή την περίοδο. Η νεαρή τότε ελληνική αστική τάξη πρωτοστατούσε στην ετοιμασία της Επανάστασης. Και στα επαναστατικά γεγονότα έπαιξε πρωτοπόρο ρόλο. Μα ήταν ανίσχυρη μπροστά στην παντοδύναμη φεουδαρχία (τους κοτζαμπάσηδες) και τους ισχυρότατους συμμάχους της, την εκκλησία και τους Φαναριώτες.

Αδαμάντιος Κοραΐς (1744-1833)

Αυτή ήταν η κύρια αιτία των συμβιβασμών και των υποχωρήσεων. Ο Κοραΐς είχε πολεμήσει σαν *“πρόληψη”* την αρχαϊστική τάση. Συνηγόρησε για τα *“γραικικά που τα εθηλάσαμεν με το μητρικό γάλα”!* Σύγχρονα όμως διακήρυξε την ανάγκη της διόρθωσης της γλώσσας! Την εξέλιξή της τη χαρακτήρισε σα *“βαρβάρωση και διαφθορά”!* Ζητούσε να φύγουν τα *“σαπημένα τῆς γλώσσας”* και *“τά ζιζάνια τῆς χυδαιότητος”!* Στην έκδοση των *“Αἰθιοπικῶν τοῦ Ἡλιοδώρου”* (Παρίσι 1804, σελ. ν) την ελληνική γλώσσα την παρομοίαζε με γκρεμισμένο σπίτι, που πρέπει να ξαναχτιστεί με τα υλικά που θα συναθροιστούν από τα ερείπια! Ζητούσε μια μέση λύση ένα *“μέτριο καθαρισμό”*, να σταθούμε *“στη μέση οδῷ της κλίμακος”!* Με ποια όμως κριτήρια θα προσδιορίζονταν η μέση οδός; Με την πρόσθεση των απαρεμφάτων και με άλλες αλλαγές που έκαμε ο ίδιος και άλλοι που ακολούθησαν το παράδειγμά του.

Όλα αυτά οδήγησαν στην άρνηση διαμόρφωσης της ζωντανής γλώσσας και σ' ένα αναρχικό γλωσσικό πολυμορφισμό. Στα *“Ατακτα”*¹⁵ είχε γράψει:

“Οὐαί εἰς τόν τολμῶντα νά κατασταθῆ δεσπότης τοῦ νόμου ἀντί νά διακονῆ τόν νόμον...”

Αυτό δεν το τήρησε ούτε ο ίδιος. Κυρίως όμως το παραβίασαν αυτοί που μιμήθηκαν το παράδειγμά του κι έγιναν γλωσσονομοθέτες! Δίνουμε μερικά δείγματα αυτών των... διορθώσεων:

Ο Γ. Κρομμύδης, μαθητής και οπαδός του Κοραΐ, δημοσίευσε συλλογή γλωσσικών διορθώσεων και οδηγιών για διόρθωση. Η πρώτη του γλωσσική συλλογή δημοσιεύθηκε στη Μόσχα, στα 1808, με τίτλο:

“Διατριβή ἐπί τῆς καταστάσεως τῆς ἐνεστῶσης κοινῆς γλώσσας”.

Η δεύτερη συλλογή, με τίτλο *“Ακολουθία τῆς διατριβῆς”* δημοσιεύθηκε στη Βιέννη (1811) και η τρίτη, *“Β' Ακολουθία”* μόνο με παροιμίες, στη Βιέννη (1813). Και τις τρεις τις τύπωνε με δικά

του έξοδα (ήταν έμπορος) και τις μοίραζε δωρεάν. Το σκοπό που είχε επιδιώξει τον διατύπωνε έτσι:

"προθυμηθῆναι ἑλληνικάς τινὰς λέξεις, εἰ δυνατόν ἀποσμήξαι, ὡς εἰπεῖν, τοῦ ἐπιπολάσαντος αὐταῖς εὐρώτος..."

Και συνέχιζε την ίδια φράση με καμιά εικοσαριά ακόμα λέξεις αρχαιοπρεπες, με σύνταξη και με τυπικό αρχαιοπρεπέστερο!

Όσο για τη διόρθωση αυτή των λέξεων, δίνω μερικά χαρακτηριστικά δείγματα:

χαρακτηριστικά δείγματα : Να μη λέμε πίνω, αλλά πῖω και εξηγούσε ότι *"ἢ ἄχαρις παρένθεσις του ν... ψώρας δίκην προσκολληθείσα"*. - Να μη λέμε κορίτσι, αλλά κορίσκιον. - Να μη λέμε πασπατεύω, αλλά καταψάω. - Να μη λέμε πέσιμο, αλλά πέσημα. - Όχι σκούπα, μα κόρημα. Όχι σπάγγος, μα σπαρτίον. - Όχι φασκιά, μα στρόφιον ἢ κειρία. - Όχι λουκάνικο, αλλά λευκανικός και εξηγεί γιατί: *"τουτέστιν ἀλλᾶς ἀπό τῆς ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλλάδι Λευκανίας!"*

Πόσο θυμίζουν οι "διορθώσεις" αυτές το Φρύνιχο που, καθώς είδαμε, διόρθωνε την "κοινή" της ελληνιστικής περιόδου!

Ακόμα και μετριοπαθέστεροι "διορθωτές" της γλώσσας, αναγκάζονταν κι αυτοί να αρχίσουν. Ο Δ. Δάρβαρις στην *"Εἰσαγωγή εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν"*, Βιέννη 1798, παραπονιέται γιατί

"... οὐκ εὐχερῶς οἱ παῖδες τὴν Ἑλλάδα γλῶσσαν ἐκμανθάνουσι, παντί που δῆλον καὶ ἀναντήρητον ... οὐ πάνυ τι ἐπιδιδόασιν οὐδὲ πρόσω χωροῦσιν, ἀλλ' ἐγκαταγηράσκουσι τῇ Γραμματικῇ..."

Και ο Γ. Ζαβίρας στη μετάφραση που έκανε από τα λατινικά μιας *"Ἀστρογνωσίας"*, εκτός από τις άλλες διορθώσεις, αναγράφει τα ονόματα των μηνών στην αρχαία τους ονομασία.

"... Ἀνθεστηριῶνος ἱσταμένου νέος ἀστήρ ἐφάνη, ὅστις ἐξ ἀρχῆς τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ οὐκ ἔλαττον τῆς Ἀφροδίτης διηύγαζε ... " Και δίνει οδηγίες σε ποιο μήνα και ποιες ώρες είναι ευκολότερο να ιδεί κανείς τους άλλους αστέρες *"... ἐν τέλει τοῦ Ἐλαφηβολιῶνος ὥρα ζ' ἑσπερινῆ ἢ Πυανεσιῶνος ὥρα γ' ἑωθινῆ..."*¹⁶

Με την προσπάθεια του "καθαρισμοῦ καὶ καλλωπισμοῦ" οι οπαδοί της διάμεσης λύσης μπαίνανε, θέλοντας και μη, στην τροχιά των αρχαϊστών. Και οι δυο παρατάξεις θέλανε την καθιέρωση μιας άλλης γλώσσας, ξένης προς το ζωντανό γλωσσικό αίσθημα και ακατανόητης από το λαό. Ο Χριστόπουλος στο σατιρικό διάλογο του *"Ὀνειρον"* αντικρούει τους οπαδούς και των δυο αυτών τάσεων. Παρουσιάζει ότι είδε στον ύπνο του δυο άσχημες γεροντοκόρες, ξεδοντιασμένες, που επιχειρούν να τον πείσουν η μια για την αρχαία κ' η άλλη για τη "διορθωμένη" γλώσσα, ότι αυτές πρέπει ν' αντικαταστήσουν τη γλώσσα που μιλιέται. Στη γεροντοκόρη που πρότεινε τη διόρθωση απευθύνει την εξής ερώτηση: *"Αὐτὰ ἑλληνικά εἶναι; Ὁχι λέγει. Ἀμὴ ρωμαίικα λέγω; Οὐτε λέγει. Λοιπὸν λέγω, τι φασούλια εἶναι; Ρωμαίικα διορθωμένα! λέγει. Καὶ ποιος, λέγω, σε διόρισε διορθώτραι τῆς γλῶσσας καὶ των λέξεών μας;"*¹⁷.

Από την τάση αυτή της διόρθωσης και της εξεύρεσης μιας μέσης λύσης γεννήθηκε η καθαρεύουσα, στα τέλη του 18ου και

στις αρχές του 19ου αιώνα. Βασική αιτία, καθώς είδαμε, ήταν η κοινωνική κατάσταση, η αδυναμία της αστικής τάξης. Προβάλλονται συνήθως και άλλες αιτίες από κείνους που ζητούν να ερευνηθούν πολύπλευρα αυτό το θέμα. Πολλές όμως από τις αιτίες αυτές είναι, απλούστατα, δικαιολογητικές κρίσεις, και όχι κρίσεις αλήθειας.

Οι οπαδοί και των δυο τάσεων εκείνης της εποχής, καθώς και οι οπαδοί της καθαρεύουσας στα κατοπινά χρόνια, παρουσιάζουν σαν κύρια αιτία την ανάγκη υπέρβασης των ιδιωτισμών. Δεν υπήρχε, λέγανε, ενιαία κοινή νεοελληνική γλώσσα. Πρέπει να ζητηθεί μια άλλη γλώσσα, η αρχαία, λέγανε οι αρχαϊστές. Ή να δημιουργηθεί, να πλαστεί μια διάμεση, πέρα και πάνω από τα ιδιώματα, υποστήριζαν οι οπαδοί της διόρθωσης.

Αυτό ήταν καθαρά δικαιολογητική κρίση, ξένη προς τη γλωσσική πραγματικότητα εκείνης της εποχής. Είναι βέβαιο ότι η γλωσσική αποκέντρωση είχε προκαλέσει διαφορετική εξέλιξη στα ιδιώματα. Μα οι διαφορές που υπήρχαν ήταν πολύ λιγότερες από τις ομοιότητες. Οι Έλληνες από διάφορες περιοχές, όταν βρίσκονταν στο ίδιο μέρος, συνεννοούνταν θαυμάσια. Αυτό για τρεις λόγους:

α) Οι διαφορές στη διάρθρωση της γλώσσας (γραμματική και σύνταξη), καθώς και το βασικό λεξιλογικό απόθεμα, ήταν ελάχιστες.

β) Υπήρχε η δυνατότητα περάσματος από το ένα ιδίωμα στο άλλο. Ο Κρητικός με το Μωραΐτη ή το Ρουμελιώτη δεν είχαν ανάγκη ν' αφομοιώσουν τις διαλεκτικές διαφορές ο ένας του άλλου, για να συνεννοηθούν.

γ) Γινόταν εύκολα η συγχώνευση των ιδιωμάτων σε μια ενιαία εθνική γλώσσα.

Με βάση αυτά τα τρία κριτήρια διατύπωσαν απόψεις σωστές για το γλωσσικό ζήτημα ο Καταρτζής, ο Χριστόπουλος, ο Βηλαράς, ο Ψαλίδας. Ο αρχαϊστής Λ. Φωτιάδης υποστήριζε ότι και στην Ιταλία παρουσιάστηκε το φαινόμενο της υπέρβασης: *"Οἱ Βενετσιάνοι μιλοῦν τὴ διάλεκτό τους, μα γράφουν τὰ τοσκάνικα, ἔτσι λοιπὸν καὶ οἱ Ἕλληνες να παραμερίσουν ὅλα τὰ ιδιώματά τους καὶ να μάθουν αρχαία!"* Σ' αυτό ο Καταρτζής απαντούσε: *"τὰ τοσκάνικα εἶναι μια ζωντανή ἰταλικὴ διάλεκτος. Αὐτό, ἔλεγε, ἀνάγεται σε θεμέλιο καὶ ἀρχή, πῶς σε κάθε ἔθνος πεπαιδευμένο προτιμῆται ἡ καλύτερη διάλεκτός του... μιαν ἀπό κείνες που λαλοῦνε, τὴν ἐκαλλιέργησαν, συγγράφοντας καθὼς τὴ λαλοῦνε, καὶ με τὴ βία ἐβελτίωσαν μαζί καὶ τὴς υπόλοιπες, για τὰ πολλὰ κοινὰ που ἔχουν ὅλες..."*¹⁸.

Στις άλλες χώρες της Ευρώπης - Ιταλία, Γαλλία, Ισπανία, Αγγλία κλπ. - που η αστική τους τάξη έλυσε έγκαιρα το ζήτημα της ενιαίας εθνικής γλώσσας, οι ιδιωματικές διαφορές δεν ήταν μικρότερες από όσο ήταν στην Ελλάδα. Επαρχίες τους και ολόκληρες περιοχές είχαν γλωσσικά ιδιώματα διαφορετικά, που πολλές φορές συνοδεύονταν και με διαμάχες για πολιτικό διαχωρισμό. Αυτό όμως δεν εμπόδιζε την καθιέρωση ενιαίας γλώσσας.

Στην Ελλάδα οι ιδιωματικές διαφορές ήταν σχετικά ελάχιστες. Τα δημοτικά τραγούδια τα λέγανε και τα τραγουδούσαν σ' όλη την

Ελλάδα. Το ίδιο και τα έργα που ήταν στην κρητική διάλεκτο. Ο "Ερωτόκριτος" αποστηθιζόταν από το λαό σ' όλες σχεδόν τις περιοχές της Ελλάδας. Οι οπαδοί του ελληνικού διαφωτισμού θεωρούσαν τον Ερωτόκριτο ισάξιο της Ιλιάδας και της Οδύσσειας.

Μα κι αυτό το αριστούργημα της νεοελληνικής γραμματείας το βεβήλωσε ο αρχαιϊστικός ζήλος των διορθωτών. Ο Κοδρικάς έγραψε για τον Ερωτόκριτο ότι ήταν "μιξοβάρβαρον ποίημα και τερατώδες στιχούργημα" (στον Πρόλογο της "Μελέτης" που αναφέραμε, σελ. μδ' και με').

Την ίδια ακριβώς χρονιά, που εκδόθηκε η μελέτη του Κοδρικά, ένας άλλος "ελάχιστος ομογενής" όπως αυτοτιτλοφορείται ο ίδιος, ο Διονύσιος Φωτεινός, που και αυτός ζούσε στο Βουκουρέστι και είχε πάρει και τίτλο στρατιωτικό, του σεργάρη, ανέλαβε να "διορθώσει" τον Ερωτόκριτο!¹⁹

Στον Πρόλογο απευθύνεται "Πρός τούς φιλογενείς αναγνώστας" και τους εξηγεί ότι αυτή η εποποιία "εύρίσκετο εις φράσιν παλαιάν τής Γραικικής Κρητικής Διαλέκτου, μέ ιδιωματισμούς πολλά άηδείς και λέξεις βαρβαρικές σχεδόν δυσνοήτους ..." και γι' αυτό έκρινε καλό να την "παραφράση" εις "άνθηράν και γλυκυτάτην φράσιν" και να κάμει "ποκίλον τό σύγγραμμα ... τή παρακινήσει τών έν Βουκουρεστίω τής Βλαχίας έλλογίμων και εύγενών φίλων ..." του! Στο β' τόμο μας δίνει τα ονόματα των συνδρομητών που είναι "Εκλαμπρότατοι Μπεγζαδέδες" (δηλ. γιοί ηγεμόνων) "Άρχοντες, Μεγάλοι Μπάνοι" (δηλ. τοποτηρητές ηγεμόνων), "Άρχοντες Βόρνικοι", "Άρχοντες Μεγάλοι Λογοθέται" και άλλοι "εύγενέστατοι".

Ας δούμε και μερικά δείγματα της βεβήλωσης:

Ερωτόκριτος προς τον φίλον του (σελ.16):

"Δέν έξισχύω, φίλε μου! εις τό έξις νά ζήσω, διότι μέ τόν λογιισμόν, έκτάνθην ν' αγαπήσω.

Πολύδωρος τώ Έρωτοκρίτω (σελ.18):

"Θετέον κι άν ή Άρετή, ήθελε σ' αγαπήση πάλιν έσύ δέν έπρεπε, νά λάβης τέτοιαν κλίσι."

Στη σελ. 19.

"Βασιλικά παλάτια, όσοι τά θεωρούσι μέ σέβας και μέ συστολήν πρέπει νά τά τιμούσι.

Καθότι όσσην πλείονα άγάπην έπιφέρει Αύθέντης εις τόν δούλον του, καθ' ένας άξ ήξεύρη Μέ άλλο τόσον όμοιος μίσος, όπόταν σφάλλη, κινείται, ρίπτει κατ' αύτοϋ, όργήν πολλά μεγάλη."

Το "ελληνοχριστιανικό" πνεύμα και η καθαρεύουσα

Πολλοί προοδευτικοί διανοούμενοι μιλούν για τις "ταλαντεύσεις" και τους "συμβιβασμούς" των εκπροσώπων του Ελληνικού Διαφωτισμού:

"Με τη συμβιβαστική και άτολμη στάση του μπροστά στο ιερατείο και το δεσποτισμό άνοιξε διάπλατα το δρόμο του λογιωτατισμού και της αναβίωσης του μεσαιωνισμού, κι άφησε να περάσει η εθνική προεπαναστατική άνοιξη χωρίς καρποφορία, χωρίς να δώσουν οι ανθοί της..."²⁰.

Οι διαπιστώσεις αυτές ήταν σωστές. Ποια όμως ήταν η αιτία της άτολμης στάσης των διανοουμένων που εκπροσωπούσαν τότε την ιδεολογία της ελληνικής αστικής τάξης; Ήταν η αδυναμία

της ίδιας της αστικής τάξης. Προς το τέλος του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα, δημιουργήθηκαν στην Ελλάδα βιοτεχνικά, ναυτιλιακά και εμπορικά κέντρα. Άρχισε να διαμορφώνεται η εσωτερική εθνική αγορά. Και στο εξωτερικό αναπτύχθηκαν ελληνικές εμπορικές και βιοτεχνικές παροικίες. Οι αλλαγές αυτές συντελούσαν στη διαμόρφωση του ελληνικού έθνους, στο ξύπνημα της εθνικής συνείδησης. Έκφραση αυτής της αλλαγής ήταν το ιδεολογικό ρεύμα του Ελληνικού Διαφωτισμού. Και το αντιστασιακό λαϊκό κίνημα της κλεφτουργιάς συντελούσε στο ξύπνημα της εθνικής συνείδησης και φλόγιζε τις καρδιές για την εθνική ανεξαρτησία, για την ελληνική αναγέννηση.

Αυτή όμως η πρόοδος δεν ήταν αρκετή, δεν είχε σταθεί ικανή να κλονίσει την φεουδαρχική τάξη. "Ο λαός έμεινε εις την τυραννία τριωνών: Σουλτάνου, αρχόντων και κλήρου", όπως παρουσίασε επιγραμματικά και τόσο παραστατικά ο Κολοκοτρώνης. Η δύναμη των κοτσαμπάσηδων φάνηκε κατά την πορεία της Επανάστασης. Η αστική τάξη υποχώρησε, συμβιβάστηκε και τελικά ρυμουλκήθηκε. Μετά την Επανάσταση οι κοτσαμπάσηδες βγήκαν πιο δυνατοί με τη διαρπαγή των εθνικών γαιών. Δέκα περίπου εκατομμύρια στρέμματα καλλιεργημένης γης, που ανήκε σε Τούρκους, θεωρήθηκαν εθνικές γαίες και το μεγαλύτερο μέρος τους το άρπαξαν οι κοτσαμπάσηδες, ενώ η αστική τάξη, καταστραμμένη από τον πολύχρονο αγώνα, αναπτύχθηκε στα μετεπαναστατικά χρόνια πολύ αργά και βασανιστικά. Το ελληνικό κεφάλαιο πήρε μεσιτικό και μεταπρατικό χαρακτήρα, στην υπηρεσία του ξένου κεφαλαίου.

Η αδυναμία της αστικής τάξης, η υποχώρηση και ο συμβιβασμός της με τους κοτσαμπάσηδες ήταν η βασική αιτία που έμειναν άλυτα τα κυριότερα αστικοδημοκρατικά προβλήματα που είχε θέσει η Επανάσταση. Αυτό εμπόδισε και τη λύση του γλωσσικού ζητήματος. Συνέπεια αυτής της υποχώρησης ήταν και η υποταγή της μεγάλης πλειοψηφίας των διανοουμένων. "Οι σφετεριστές της ελευθερίας του λαού παρουσίαζαν για δικούς τους τους αγώνες και τις θυσίες και οι λογιότατοι της εποχής, όπως έγραψε κάπου ο Βάρναλης, ψεύτιζαν με ψεύτικα αισθήματα και με ψεύτικη γλώσσα τη μεγάλη αλήθεια της Επανάστασης".

Η αντιδραστική ιδεολογική επίθεση και τότε στράφηκε κυρίως στον τομέα της εκπαίδευσης. Ο ιδρυτικός Νόμος των Δημοτικών Σχολείων του 1834 όριζε ότι οι δημοδιδάσκαλοι πρέπει να γνωρίζουν, "κατά θεωρίαν και πράξιν", τα αρχαία ελληνικά. Η κριτική επιτροπή των διδακτικών βιβλίων του 1850 διατύπωσε την άποψη ότι "δεν υπάρχουν όρια μεταξύ της αρχαίας γλώσσας και της καθαρεύουσας"! Η λεξιμαγεία, ο κούφιος ψευτοκλασικισμός και ο θεοκρατικός δογματισμός ήταν τα ιδανικά της ελληνικής παιδείας. Τότε ακριβώς δημιουργήθηκε και η νεόπλαστη λέξη "ελληνοχριστιανικός"! Ο νεολογισμός αυτός εμφανίστηκε στην ελληνική γλώσσα γύρω στα 1850 (βλ. Στ. Κουμανούδη "Συναγωγή νέων λέξεων υπό τών λογίων πλασθεισών από τής άλώσεως μέχρι τών καθ' ήμās χρόνων"). Η σύνθετη αυτή λέξη ήταν αδιανόητη κατά τα χρόνια του ελληνικού διαφωτισμού. Τότε ο θεοκρατικός σκοταδισμός βρισκόταν σε αντίθεση με την ορθολογιστική σκέψη, με την

αναζήτηση προοδευτικών στοιχείων στην αρχαιοελληνική κληρονομιά, με τις προοδευτικές τάσεις που καθοδηγούσαν και φλόγιζαν την πατριωτική δράση των διαφωτιστών. Στα μεταεπαναστατικά χρόνια, ο νέος όρος, “ελληνοχριστιανικό πνεύμα”, ήταν έκφραση της υποχώρησης και της υποταγής της ελληνικής αστικής τάξης στη φεουδαρχία και στον αυταρχικό δεσποτισμό του ανώτερου κλήρου.

Με τη δημιουργία του πρώτου ελεύθερου κράτους μπήκε σ' ενέργεια η “γλωσσική ανακάθαρσις”. Η διοίκηση, η δικαιοσύνη, η παιδεία και ο τύπος έβαλαν σα γλωσσικό ιδανικό τον έντονο εξαρχαϊσμό. Η ζωντανή γλώσσα που είχε χρησιμοποιηθεί σα γραπτή από το Ρήγα, από τους Φιλικούς (*Αλληλογραφία, ημερολόγιο του φιλικού Σταμ. Κουμπάρη*), από αγωνιστές που πολεμούσαν για τη λευτεριά (*γράμματα Οδ. Ανδρούτσου, Βάσου Μαυροβουινιώτη, γραφτά του Μακρυγιάννη και του Κολοκοτρώνη κ.ά.*), η δημοσίευση των Δημοτικών Τραγουδιών από το Γάλλο Φωριέλ (1824 και 1826) που έδειχνε ότι το Εικοσιένα βγήκε από την ακατανίκητη ψυχή του λαού, χυμένη μέσα στο δημοτικό τραγούδι, αυτή η γλώσσα με την οποία ο εθνικός μας ποιητής Διον. Σολωμός είχε ανεβάσει στα ύψη της Επανάστασης του Εικοσιένα, περιφρονήθηκε σα χυδαία!

Και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης τα επίσημα κείμενα -πραχτικά συνελεύσεων, ψηφίσματα, διακηρύξεις - που γράφονταν από Φαναριώτες, από ιερωμένους και από λογιώτατους, ήταν σε γλώσσα ξένη προς το γλωσσικό αίσθημα του αγωνιζόμενου λαού. Τώρα όμως ο εξαρχαϊσμός της επίσημης γραπτής γλώσσας πήρε τέτοιες διαστάσεις, ώστε το σύνολο σχεδόν του λαού αποχωριζόταν γλωσσικά από τους ελάχιστους “γραμματισμένους”!

Κατά την περίοδο αυτή (1830-1870) μόνο η Επτανησιακή Σχολή ακολούθησε το δρόμο που χάραξε ο Σολωμός. Στην άλλη Ελλάδα επικράτησε ο αρχαϊσμός. Στα 1870, ο καθηγητής των μαθηματικών Φατσέας έγραφε: “*είς λεξίδια κενά νοήματος, είς το δέρμα της αρχαίας Έλλάδος έθυσιάσθη ή ελληνική εκπαίδευσις*”. Και ο Ροϊδης, στα 1877, σε ομιλία του στον Παρνασσό, καθώς και στην Αλληλογραφία του με τον Αρ. Βαλαωρίτη (1881) καταδίκασε την καθαρεύουσα.

Έγινε βέβαια και σ' αυτά τα 50 χρόνια μια αρχή ανάπτυξης των αστικών στρωμάτων. Μέσα σ' αυτή την προοδευτική κίνηση εκδηλώθηκαν δημοκρατικοί αγώνες για πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές (1843, 1848, 1862, 1863). Επικεφαλής των αγώνων αυτών έμπαιναν μια μερίδα της αστικής τάξης και οι αγωνιστές που κρατούσαν ζωντανή την παράδοση των αγώνων του Εικοσιένα και στηρίζονταν στις αγωνιστικές διαθέσεις των λαϊκών μαζών (ιδιαίτερα της αγροτιάς), που τόσα προβλήματά τους έμειναν άλυτα.

Με τους αγώνες αυτούς οι δημοκρατικές αντιλήψεις έκαναν ορισμένα βήματα, μα δεν υπήρχαν ακόμα προϋποθέσεις για βασικές αλλαγές. Οπαδοί του επιστημονικού φωτισμού που παρουσιάστηκαν σ' αυτή την περίοδο (ο Ν. Πολίτης που μελέτησε τις

λαϊκές παραδόσεις, τα δημοτικά τραγούδια, τα λαϊκά ήθη και έθιμα, ο Σπ. Λάμπρου μελετητής της ιστορίας, ο Χατζηδάκης της γλωσσολογίας, ο Δημ. Βερναρδάκης και άλλοι), διατύπωναν απόψεις σωστές, μα δεν τολμούσαν ν' αποσπαστούν από την αρχαϊκή παράδοση. Ο Δημ. Βερναρδάκης στον “*Έλεγχο ψευδαττικισμού*” (1881) ομολογούσε αυτή την άτολμη στάση του.

“Οί μέν αγάλλονται, έγγραφε, και σκιρτώσιν, ότι προέβημεν τόσον πολύ είς τό έργον τής γλωσσικής παλλιγενεσίας, ώστε δέν μās χωρίζουν πλέον από τής γλώσσης του Έενοφώντος παρά δύο τρία έλεεινά μόρια και λεξείδια. οί δέ ότι κινδυνεύομε να μεταβάλωμεν τήν ύμετέραν γλώσσαν είς κυκεώνα πρωτοφανή και μοναδικόν έν τή ιστορία των γλωσσών του πολιτισμού. Είς τούς δευτέρους τούτους τούς άπαισιόδοξους έχει τό δυστύχημα νά συγκαταλέγη έαυτόν και ό γράφων.”

Πρότεινε να μην καρκίνοβατούν προς τα αρχαία, αλλά να απλοποιούν την καθαρεύουσα “*βαθμηδόν και αδιακόπως*”.

Όσο για τον “*πρωτοφανή κυκεώνα*”, τον είχαν επισημάνει και καταγγείλει και οι αρχαϊστές. Ο Κόντος (1875) έδειξε, με πειστικά δείγματα, τη χρεοκοπία της καθαρεύουσας. Τη χαρακτήριζε “*πεπατημένην χυδαιολογία*”, “*Γλώσσαν παντελώς άμορφον και άλλόκοτον*”! Ζητούσε όμως συνεπέστερη ελληνομάθεια και πλήρη καθαρισμό. Τη γλώσσα που είχαν γράψει ονομαστοί καθαρολόγοι όπως ο Δούκας, ο Φιλ. Ιωάννου, ο Αλ. Ραγκαβής, ο Οικονόμου και άλλοι, τη χαρακτήριζε “*άνελλήνιστον*” και γεμάτη “*βαρβαρισμούς και σολοικισμούς*”! Ο έξαλλος αρχαϊσμός που ζητούσε είχε σαν κριτήριο και γνώμονα τον κοινωνικό διαχωρισμό:

“Όταν οί λόγιοι, έγγραφε, αναγκάζονται νά άπευθύνονται προς άπαιδευτους και άνδραποδώδεις τότε ούχί μόνο συγγνωστόν αύτοίς είναι νά μεταχειρίζονται λέξεις εκφύλους και τύπους μοχθηρούς, αλλά και αναγκαϊον κατά τινα τρόπον φαίνεται άν ακατάληπτοι δηλονότι γίνεται, όταν όμως άποτείνονται προς λογίους ή προτιθεμένους νά γίνωσι λόγιοι και νά μή κυλίονται διαρκώς έν βορβόρω τής χυδαιολογίας, διατί νά μεταχειρίζονται λέξεις άπροβλήτους και τύπους παρασήμους.”

Τέλος του 19ου και αρχές του 20ού αιώνα

Στις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και στην πρώτη δεκαετία του 20ού παρουσιάστηκε εντονότερη αστική ανάπτυξη. Αντίστοιχα, σημειώνεται πρόοδος και στον ιδεολογικό και πολιτικό τομέα. Οι αλλαγές στον κοινωνικό τομέα καθόριζαν τις ανάγκες πολιτικών και ιδεολογικών μετασχηματισμών. Έκφραση αυτών των αναγκών ήταν η εξέγερση του 1909.

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες γεννήθηκε το δημοτικιστικό κίνημα. Συνειδητοποιήθηκε ακόμη μια φορά και με τρόπο έντονο το γλωσσικό ζήτημα. Η αστική τάξη, στη νέα της διαμόρφωση, αναζητά ευρύτερους ιδεολογικούς και πολιτικούς ορίζοντες. Τα πιο ζωντανά στοιχεία της ζητούν νέα εκπαίδευση, με κύριο στόχο την επικράτηση της ενιαίας εθνικής γλώσσας. Το γλωσσικό ζήτημα σ'

αυτή την περίοδο πήρε χαρακτηριστικό κοινωνικό χαρακτήρα.

Πρωταγωνιστής και πρωτοπόρος σ' αυτή την κίνηση αναδείχτηκε ο Ψυχάρης. Με γλωσσολογικές μελέτες του, από το 1881 ως το 1888, έθεσε το πρόβλημα στην επιστημονική του βάση. Στα 1888 εκδόθηκε το εκλαϊκευτικό βιβλίο του "Το ταξίδι μου". Συνέχισε τις εκδόσεις γλωσσολογικών βιβλίων, στα ελληνικά και τα γαλλικά. Η δίτομη γραμματική του "Δοκίμια νεο-ελληνικής γραμματικής", Παρίσι 1886-1889, στηρίζεται στην επόμενη βάση: πρέπει να βρεθούν και να διατυπωθούν οι κανόνες της νεοελληνικής γλώσσας και να βρεθούν αντικειμενικά, από τη γλώσσα που μιλάει ο λαός. Παντού ζητούσε τον κανόνα. Στους αντίπαλους του απαντούσε: "Εγώ προσπαθώ να γράψω τη γλώσσα που έφτιαξε ο λαός". Για κείνους που χαρακτήριζαν "αντεθνική" τη δράση του έγραφε: "Το εθνικό, το άγιο, το μόνο χρέος είναι να κάνουμε γλώσσα που να μπορεί ο καθένας να τη μάθει, να τη μιλή και να τη γράφει"!

Πολλοί μίλησαν για τα "λάθη" και για τις "υπερβολές" του Ψυχάρη. Κι ακόμα μιλούν για την "ακαμψία" του Ψυχάρη και αντιπαράθετον την "αδιάλλακτη δημοτική" του στους "συμβιβασμούς", στους οποίους έχει προβεί ο Τριανταφυλλίδης. Έτσι αδικούν και τους δυο κορυφαίους δημοτικιστές αυτής της περιόδου. Τα "λάθη" του Ψυχάρη είναι "λάθη" όλων των γλωσσολόγων κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Τότε συγκεντρώνονταν γλωσσικό υλικό για όλες τις "ινδο-ευρωπαϊκές" γλώσσες. Το υλικό αυτό το ταξινομούσαν και το εξέταζαν αντικειμενικά. Μα οι κανόνες που έβγαιναν απ' αυτή την εξέταση θεωρούνταν αναλλοίωτοι και απαρασάλευτοι, σα φυσικοί νόμοι. Τα γλωσσικά φαινόμενα τα εξέταζαν σα φυσικά φαινόμενα. Κατά τον 20ό αιώνα έγινε η διάκριση ανάμεσα στη στατική, τη "συγχρονική" γλωσσολογία και τη "διαχρονική", που εξετάζει τα γλωσσικά φαινόμενα στη διαλεκτική κίνηση λοιπόν και ανάπτυξή τους. Ο Τριανταφυλλίδης εργάστηκε σ' αυτή την περίοδο, δεν πρέπει να χαρακτηρίζονται σα "συμβιβασμοί" οι διαφορές του με τον Ψυχάρη, μα σα συνέπεια της νέας επιστημονικής βάση στην οποία στηρίχτηκε η γλωσσολογία του.

Ο ίδιος ο Τριανταφυλλίδης αναγνώριζε πάντα τη σημασία που είχε το έργο του Ψυχάρη. Μ' αυτό "καθορίστηκε ο τύπος μιας εθνικής γλώσσας θεμελιωμένης στη ζωντανή έκφραση του ελληνικού λαού... Η νέα μας λογοτεχνία, γυρίζοντας προς τη μητρική γλώσσα, προς την ελληνική ζωή και φύση, ξαναβαφτίστηκε στα πηγαία στοιχεία του εθνικού πολιτισμού. Ωρίμασε η ιδέα ότι είναι αδύνατο ν' αναγεννηθεί ελληνική παιδεία, όσο δεν κάνει όργανό της τη μητρική μας γλώσσα. Γενικότερα, κατορθώθηκε η αληθινή "απολυτρωτική" μεταστροφή ενός βαρυσήμαντου νεοελληνικού ιδανικού: η παμπάλαιη βαθιοριζωμένη παράδοση του αρχαϊσμού άρχισε να υποχωρεί στο δημοτικισμό".

Ό,τι είχε να παρουσιάσει πιο ζωντανό και δημιουργικό σ' αυτή την περίοδο η ελληνική διάνοηση - στη λογοτεχνία, στη γλωσσολογία,

μπεύρα, μεγαλοφύκτη στο ποσο μ' στη δόξα
 κ' αν στο κηφόν μισήσιο, ζην πάντα τα πεύρα σε
 λογισμός κ' έργο κ' ονειρό π' ταξ' έστην τα μέτρια
 τα μέτρια τ'ότα να δ' ιδέν μετ το μανέρμ δάσος,
 αν ζάβην σ' τριγύρισα τ' αδύνατα ποδάγια
 (μ'τα) με γίλε της λαμπής με' γίλα τ'ε βαγίονα.
 το δεικόντ πάτιμα δέν άκτσα δέν ίδα,
 Ατάρατη σ'αν φρατόν μ' όλα τα κάλοι π' ο'η,
 π' μίροι ποσα φένοντε κ' μέρ ίνε κριμεία.
 απ' δ'ε δέν ιμπαρόν' ί ακτσο π'ε φογησά,
 κ' εφ'δ'ε ε'ο τ' επ'νικέ κόβεν τ'ε τη τάξ'ε,
 δόξα' κ' ή μέβρε π'έτρατε κ' το ζερό τ'ο'ταξ'.

Αυτόγραφο απόσπασμα από τους Ελεύθερους Πολιορκημένους του Δ. Σολωμού.

λογία, στην εκπαίδευση - διοχετεύθηκε μέσα στην κίνηση του δημοτικισμού. Ο Σκληρός, ο Γληνός, ο Τριανταφυλλίδης, ο Μένος Φιλήντας (με τη δίτομη Γραμματική του και με ένα σημαντικό έργο "Γλωσσογνωσία και Γλωσσογραφία Ελληνική" σε 4 τόμους), ο Δελμούζος, ο Κώστας Χατζόπουλος, ο Παλαμάς, ο Καρκαβίτσας, ο Αλ. Πάλης, ο Εφταλιώτης και τόσο άλλοι, παίρνουν ενεργό και δραστήριο μέρος στον αγώνα του δημοτικισμού, που ήταν κατά την εποχή εκείνη μεγάλο αναφτερούγισμα. Στα 1900, ο Φ. Φωτιάδης με το βιβλίο του "Το γλωσσικό ζήτημα και η εκπαιδευτική αναγέννηση" έδειξε ότι "εθνική ζωή κι εθνική γλώσσα από μιας ρίζας δύναμη βλασταίνουν, κι αυτής της ρίζας το σκουλήκι είναι η καθαρεύουσα". Στα 1903 άρχισε να εκδίδεται το μαχητικό όργανο του δημοτικισμού, ο "Νουμάς". Στα 1908 ο Ελισαίος Γιαννίδης δημοσίευσε το βιβλίο "Γλώσσα και ζωή" που σ' αυτό απόδειξε ότι "μια γλώσσα που δεν έχει κανόνες είναι η καθαρεύουσα"! Κι έδωσε την περίφημη εικόνα του τρελού καπετάνιου: "Ξεκινήσαμε, γράφει, για την αρχαιότητα. Έξαφνα όμως θλιβερό μήνυμα έρχεται. Ο καπετάνιος ειδοποιεί πως έκαμε λάθος και πως δε θα φτάσουμε ποτέ εκεί που μας έλεγε. Και επειδή η φιλοτιμία του δεν του επιτρέπει να γυρίσει πίσω, εννοεί να μας φέρνει γύρα μέσα στη θάλασσα... Μα εμείς δέσαμε καπετάνιο και κυβερνώντας το καράβι γυρίζουμε στην πατρίδα μας"!

Οι αντιδραστικές δυνάμεις εξεγέρθηκαν με τυφλό φανατισμό κατά του δημοτικισμού. Ο πατριωτισμός ταυτιζόταν με την πιο μαύρη αντίδραση και οι οπαδοί του δημοτικισμού κατηγορούνταν σαν "άθεοι, αναρχικοί, μασόνοι, εθνικά ύποπτοι, προδότες, όργανα του πανσλαβισμού" και άλλα παρόμοια. Η αντίδραση δεν περιοριζόταν σε χαρακτηρισμούς και ύβρεις. Δημιουργούσε επεισόδια, πολλές φορές τραγικά. Τα "Ευαγγελικά", το Νοέμβρη του 1901, από αφορμή τη μετάφραση των Ευαγγελίων, πήραν το χαρακτήρα εξέγερσης του φανατισμένου πλήθους, με δεκάδες νε-

κρούς και τραυματίες. Κύριος υποκινητής ήταν η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, αλλά παρασύρθηκαν και μερικές συντεχνίες: των αιγογαλακτοπωλών και των αρβυλοποιών! Η υποκίνηση σε σκοτεινό φανατισμό είναι παλιά μέθοδος αντίδρασης κατά της προόδου. Σε συνέχεια είχαμε παρόμοιες οχλοκρατικές και σκοταδιστικές εκδηλώσεις το 1903 για τη μετάφραση της Ορέστειας του Αισχύλου και κατά το 1908 με τα “Αθεικά” που στρέφονταν κατά του Παρθεναγωγείου του Βόλου. Οι ιδρυτές και διδάσκαλοί του κατηγορήθηκαν, κυρίως, για τις σχέσεις που είχαν αναπτύξει με το Εργατικό Κέντρο του Βόλου. Έπαιρνε δηλαδή ο διωγμός τους καθαρά κοινωνική σημασία.

Το 1910 ιδρύθηκε στην Αθήνα ο “Εκπαιδευτικός Όμιλος” από προοδευτικούς διανοούμενους της αστικής τάξης. Ήταν η πρώτη σοβαρή προγραμματική εκδήλωση του δημοτικισμού. Το γλωσσικό πρόγραμμα του Εκπαιδευτικού Ομίλου παρουσίαζε σύστημα δημοτικής με μορφολογική ομοιογένεια. Στη φωνητική αναγνώριζε τη λόγια επίδραση. Και στο λεξιλόγιο δεχόταν όσα στοιχεία προέρχονταν από τη λόγια παράδοση, αλλά τα καθιέρωσε η χρήση και τα αφομοίωσε η ζωντανή γλώσσα.

Η αντίδραση συνέχιζε τις συκοφαντικές επιθέσεις της. Μα και μέσα στην αστική τάξη γινόταν μια σοβαρή διαφοροποίηση. Η μερίδα που συνδεόταν με τα μονοπώλια έτρεμε την πρόοδο. Ο ίδιος ο Ελ. Βενιζέλος, παρ’ όλο που δήλωνε από το βήμα της Βουλής ότι “*χάνοντας τη δημοτική γλώσσα, θα εχάναμεν ένα μέρος, ένα μέγιστον μέρος της εθνικής μας ψυχής*” (σα να ήταν δυνατό να... χαθεί η ζωντανή γλώσσα που μιλούσε όλος ο λαός!), ο ίδιος είχε εισαγάγει στη Β’ Αναθεωρητική Βουλή (1911) το άρθρο 107 του Συντάγματος, με το οποίο καταδικαζόταν η δημοτική.

Και τότε, ο ποιητής Λ. Μαβίλης, βουλευτής σ’ αυτή τη Βουλή, κατά τη συζήτηση της 18.2.1911, μίλησε έτσι: “*Όχι μόνον δια το ανελεύθερον θα ήτο αναξιοπρεπής η πρότασις, αλλά διότι εν τω συνεδρίω τούτῳ ἔνεκα αὐτῆς τῆς προτάσεως χαρακτηρίζεται ατιμωρητῆι ἡ γλῶσσα τὴν ὁποία ομιλεῖ ὁ Ἑλληνισμὸς ολόκληρος, ἀπ’ ἄκρου εἰς ἄκρον, ἀπὸ Κερκύρας μέχρι Καυκάσου, ὡς χυδαία! Χυδαία γλῶσσα δὲν ὑπάρχει, ὑπάρχουν χυδαῖοι ἄνθρωποι καὶ ὑπάρχουν πολλοὶ χυδαῖοι ἄνθρωποι ομιλοῦντες τὴν καθαρεύουσαν!*”

Οι παλινωδίες και η άτολμη αντιμετώπιση συνεχίστηκε. Ακόμα και μέσα στον “Εκπαιδευτικό Όμιλο”, παρουσιάζονταν ουσιαστικές αντιθέσεις, από την αρχή ακόμη της ίδρυσης και της λειτουργίας του. Μερικοί δημοτικιστές θέτανε το ζήτημα σαν καθαρά τεχνικό πρόβλημα. “*Η δημοτική θα ήταν αποδοτικότερη*” στην εκπαίδευση. Μα το περιεχόμενο των βιβλίων που γράφονταν στη δημοτική γλώσσα μπορούσε να είναι αντεπιστημονικό, με μυστηριακές επεμβάσεις και θαύματα, με μεγαλοϊδεατικούς εκτραχηλισμούς, με “*βουλγαροκτόνους*” και τα παρόμοια.

Αυτό το ονόμαζαν “*υπερταξική και υπερκομματική τοποθέτηση*” και “*ουδετερότητα*”! Έτσι έγινε κατορθωτό να εισαχθεί η δημοτική στις τρεις τάξεις του δημοτικού (διάταγμα της 11.5.1917). Μα σε κάθε κυβερνητική αλλαγή ακολουθούσαν γλωσσικοί διωγ-

μοί. Με τις νομοθετικές αλλαγές του 1921, 1923, 1926, 1933, 1936, διωχνόταν η δημοτική, ξανάμπαινε δειλά-δειλά, “*διορθωμένη*” και στραπατσαρισμένη, καίγονταν στη συνέχεια τα βιβλία της δημοτικής!

Στα τελευταία χρόνια

Ο δημοτικισμός ξεκίνησε σα φιλελεύθερο ιδεολογικό κίνημα, που στρεφόταν κατά του φεουδαρχικού λογιολατρισμού. Έπαιρνε κάθε φορά κοινωνικό περιεχόμενο, όσο δε ζημίωνε τα συμφέροντα και την κυριαρχία της αστικής τάξης. Παρουσίαζε πολλές αδυναμίες και πισωγυρίσματα. Οι περισσότεροι από τους δημοτικιστές λογοτέχνες ήταν απελπιστικά συμβιβαστικοί και δεν τολμούσαν να γράφουν τη δημοτική στον πεζό λόγο. Το Κόμμα των Φιλελευθέρων, που από το 1910 αντιπροσώπευε την “*ανορθωτική*” κίνηση στην Ελλάδα, βάδισε δειλά και αντιφατικά, επειδή με τη διαφοροποίηση που παρουσιαζόταν στην αστική τάξη, είχε να υπερνικήσει εσωκομματικές αντιθέσεις. Ριζική αδυναμία του δημοτικισμού βρισκόταν στο ότι είχε αγκαλιάσει όλους τους μεγαλοϊδεατικούς εξωφρενισμούς που τον εμπόδιζαν ν’ αναζητήσει και να βρει τον αληθινό δρόμο της προόδου. Ο σοσιαλισμός, που παρουσιάστηκε κατά την πρώτη εικοσαετία του αιώνα μας στην Ελλάδα, ήταν μιμητική μορφή, που δεν κατόρθωσε να βγει από τα πλαίσια του αστικού εθνισμού.

Προς το τέλος όμως της δεύτερης δεκαετίας παρουσιάστηκε μια βαθύτερη αλλαγή. Η σχετική οικονομική ανάπτυξη οδήγησε στην αριθμητική αύξηση και στην πολιτική χειραφέτηση τη νέα κοινωνική τάξη, που είχε ανάγκη από ριζικότερες και βαθύτερες αλλαγές στον πνευματικό τομέα. Η εργατική τάξη νιώθει την δύναμη και την αξία της. Ορθώνεται και προχωρεί στην ιστορική σκηνή και διεκδικεί τον κύριο ρόλο. Οργανώνει το κόμμα της, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, που μπαίνει στην πάλη οπλισμένο με το όπλο των ταξικών αγώνων, το μαρξισμό.

Από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής του το ΚΚΕ επιδίωξε και επιδιώκει τη λύση του γλωσσικού ζητήματος, στη σωστή και στερεή βάση του: Η ειδική διάταξη του άρθρου 107 του Συντάγματος όριζε: “*Επίσημος γλώσσα του κράτους είναι εκείνη εις την οποίαν συντάσσονται το πολίτευμα και της ελληνικής νομοθεσίας τα κείμενα. Πάσα προς παραφθοράν ταύτης επέμβασις απαγορεύεται*”. Το Κόμμα της εργατικής τάξης (Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος) στο ιδρυτικό Πρώτο Συνέδριό του (το Νοέμβριο του 1918), στο “*Πρόγραμμα σημερινών απαιτήσεων*”, πρόβαλε το αίτημα της κατάργησης του άρθρου αυτού του Συντάγματος και προγραμμάτισε την “*εισαγωγή της δημοτικής γλώσσας εις όλην την εκπαίδευσιν*”.²¹

Από τότε, σε όλα τα συνέδριά του και στις προγραμματικές διακηρύξεις του, θέτει το πρόβλημα της καθιέρωσης της δημοτικής και σ’ αυτή τη γλώσσα συντάσσει τα κείμενά του. Ιδιαίτερη σημασία έχει η θέση που πήρε στο “*Ψήφισμα των Κορυτσάδων*”

και στο Σχέδιο Προγράμματος του ΚΚΕ του 1945, που όριζε: “Η εθνική δημοτική μας γλώσσα θα γίνει η επίσημη γλώσσα της Ελλάδας...”,²² “Η εκπαίδευση (Λαϊκή, επαγγελματική, μέση και ανώτερη) χρησιμοποιώντας σα μοναδικό μέσο τη γλώσσα του λαού, θα εξυπηρετεί αποκλειστικά το λαό...”²³.

Η συνεπής και συστηματική χρήση της δημοτικής από το ΚΚΕ σ’ όλα τα κείμενα του πεζού λόγου, σε θεωρητικά κείμενα - πολιτικά, οικονομικά, ιστορικά, φιλοσοφικά κλπ. - αποτέλεσε σημαντικότερη συμβολή για να φανεί η επάρκεια της εθνικής λαϊκής μας γλώσσας, ο πλούτος και οι εκφραστικές δυνατότητες που κλείνει. Έτσι, όχι μόνο θεωρητικά, μα και στην πράξη, το ΚΚΕ έχει συντελέσει και συντελεί στην οριστική λύση του ζητήματος. Με την κοινή χρήση σ’ όλους τους τομείς καλλιεργήθηκε η συναίσθηση της γλωσσικής ευθύνης και της γλωσσικής συνείδησης.

Η εμφάνιση του ΚΚΕ έγινε αφορμή μεγάλης ανησυχίας στην άρχουσα τάξη. Βασιλικοί και “φιλελεύθεροι δημοκρατικοί” συμφώνησαν απόλυτα στο διωγμό των προοδευτικών. Η κυβέρνηση Γούναρη έκαψε τα σχολικά βιβλία των πρώτων τάξεων του δημοτικού και καταδίκασε τους δημοτικιστές. Το διωγμό το συνέχισαν ο Μιχαλακόπουλος, ο Πάγκαλος, ο Βενιζέλος με το ιδιώνυμο, και σε συνέχεια ο Μεταξάς. Η αντιδραστική μεταστροφή της άρχουσας τάξης έπαιρνε γενικό χαρακτήρα. Οι ελευθερίες έγιναν ενοχλητικές και επικίνδυνες. Τις περιόριζαν ή και τις καταργούσαν.

Παρουσιαζόταν όμως κι ακόμα παρουσιάζεται ένα χαρακτηριστικό φαινόμενο. Ενώ καίγανε τα βιβλία της δημοτικής και αφόριζαν και απόλυαν τους δημοτικιστές, αναγκάζονταν οι ίδιοι οι διώκτες του να χρησιμοποιούν τη δημοτική γλώσσα, όταν τους χρειαζόταν σα μέσο παραπλάνησης των λαϊκών μαζών. Αναφέρουμε μερικά δείγματα:

Ο Γούναρης έκαψε τα βιβλία της δημοτικής. Όταν όμως ήθελε να διχοτομήσει τη δραχμή απευθύνθηκε στους μαθητές με έκκληση γραμμένη στη δημοτική, που άρχιζε έτσι: “Παιδιά, τα αδέρφια μας, που πολεμούν ακόμα τον Τούρκο, έχουν ανάγκη από ψωμί και από μπαρούτι και βόλια...”. Ζητάει από τα παιδιά να πείσουν τους γονείς τους να κόψουν τα χαρτζελίκια τους και να δεχτούν “αυτό το δάνειο στην Πατρίδα, χωρίς βαρυγκώμειο”.²⁴

Ο Θ. Πάγκαλος, με απόφασή του, στις 9 Μάρτη του 1926, καταργούσε τα σχολικά βιβλία που ήταν στη δημοτική. Απολύθηκαν οι εκπαιδευτικοί οπαδοί της δημοτικής γλώσσας, ύστερα από δήλωση του Πάγκαλου ότι “μέγα μέρος των μαλλιαρών είναι κομμουνιστάι και θα διωχθούν”.²⁵ Ο ίδιος όμως ο Πάγκαλος απευθύνθηκε με προκήρυξή του στο λαό σε γλώσσα υπερδημοτική: “Λαέ!... Δύο δρόμοι ανοίγονται διάπλατα μπροστά σου. Ο ένας φέρνει στην κρατική αποσύνθεση, στην αναρχία και ληστοκρατία των Γιαγκούληδων του βουνού και των Μπαμπάνηδων των πόλεων... Ο άλλος δρόμος, που σου δείχνω εγώ, οδηγεί στην εξυγίανση του κράτους από τη σαπίλα που μάζεψε ο κομματισμός... στο κρέμασμα των φαύλων που κλέβαν το τίμιο δροτάρι σου από τα Ταμεία...”²⁶.

Ο Μεταξάς, το Δεκέμβρη του 1936: “Τις εορτάσιμες αυτές

ημέρες οι ευχές είναι έθιμο παλιό και ωραίο. Ο άνθρωπος που εύχεται είναι εκείνος που δεν άφησε να σβύσουν μέσα του τα ζωογόνα φώτα της ελπίδας, και η ευχή δείχνει περισσότερο από κάθε τι άλλο, πόσο φυσική είναι η κοινωνικότητα των ανθρώπων...”²⁷ Αυτή η... “κοινωνικότητα” τον οδήγησε να στέλνει σε φυλακές και εξορίες όλους τους προοδευτικούς και να καταργεί κάθε ίχνος ατομικής, πολιτικής και κοινωνικής ελευθερίας!

Ο Κανελλόπουλος έγραψε στη δημοτική τα βιβλία του “Ο Χριστιανισμός και η Εποχή μας” και “Ο Εικοστός Αιώνας”, επειδή σ’ αυτά επιχειρεί να πείσει πλατιά στρώματα του πληθυσμού ότι πρέπει να παραιτηθούν από το δικαίωμα της εθνικής ανεξαρτησίας και να υποταχθούν στον παγκόσμιο έλεγχο, που πρέπει να ασκείται από τις ΕΠΑ! Όταν όμως απευθύνεται σε “υψηλά στρώματα” για να τους πείσει ότι “χρειαζόμεθα παιδείαν ανεπίκαιρον, και μάλιστα αντίθετον προς τα δεδομένα της επιστήμης”, τότε μεταχειρίζεται την καθαρεύουσα!

Ο ίδιος ο Π. Κανελλόπουλος μιλώντας στην “Επιτροπή Εξουσιοδοτήσεως” κατά τη συζήτηση του νομοσχεδίου του Γ. Παπανδρέου (το 1964), δήλωσε πολύ χαρακτηριστικά: “Γράφω τη δημοτική, αλλά δεν είμαι δημοτικιστής, χρησιμοποιώ την καθαρεύουσα αλλά δεν είμαι καθαρευουσιάνος”. Σε συνέχεια, παρουσίασε το γλωσσικό ιδανικό, σύμφωνα με το οποίο πρέπει: “να παίρνουμε υπόψη την τρισχιλιετή ζωή και εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας”, να χρησιμοποιούμε στοιχεία από όλα τα στάδια, χωρίς περιορισμούς.

Η άποψη του όμως αυτή, που τη διατύπωσαν και πολλοί άλλοι, θέτει δυο σοβαρότατα προβλήματα:

Πρώτο, υπογραμμίζει την κοινωνική σημασία του γλωσσικού ζητήματος. Την ασύδοτη αυτή κυκλοφορία μέσα στους αιώνες δεν είναι σε θέση να την πραγματοποιήσουν ούτε πέντε Έλληνες στις δέκα χιλιάδες! Κι απ’ αυτούς οι περισσότεροι ούτε θέλουν, μα ούτε και μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις γλωσσικές ποικιλίες, από τη σημερινή ζωντανή γλώσσα ως τον Όμηρο.

Δεύτερο, η άποψη αυτή οδηγεί σ’ ένα γλωσσικό πολυμορφισμό, σε πραγματικό γλωσσικό μπέρδεμα, που το αναγνωρίζουν και οι πιο φανατικοί καθαρευουσιάνοι. Σε “Υπόμνημα επί των κυβερνητικών μέτρων περί της Παιδείας” (1964), η Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών ομολογούσε ότι “...ό μαθητής διδάσκεται πλείονας τύπους, λογίους και δημοτικούς, οὕτω δέ εύρισκόμενος εἰς ἀμηχανίαν ποίους νά προτιμήσει, περιπίπτει εἰς τόν γλωσσικόν κυκεῶνα, τόν ὁποῖον παρουσιάζουν τά γραπτά τῶν ἀποφοίτων του Γυμνασίου- ὅπωςδῆποτε ὄχι πάντων”.

Το φαινόμενο αυτό της γλωσσικής αναρχίας είναι γενικότερο. Ο Κασιμάτης, άλλοτε υπουργός της Παιδείας και ακαδημαϊκός, διατύπωσε την αρχή των “ποικίλων κλάδων καί φλοιῶν τοῦ ἔθνικοῦ μας κορμοῦ”. Οι κλάδοι είναι τα διάφορα κοινωνικά στρώματα, που το καθένα έχει ή πρέπει να έχει την ιδιαίτερη γλωσσική μορφή που του ταιριάζει!²⁸

Έτσι ξεφύτρωσαν, κατά τα τελευταία χρόνια, όροι νεόπλαστοι,

που δείχνουν πόση αναρχία επικρατεί στο γλωσσικό μας σύστημα: “ορθόδοξη δημοτική”, “νεοδημοτική”, “μικτή”, “νεοκαθαρεύουσα”, “αρχαϊζουσα” κλπ. Σ’ όλη αυτή την πολυμορφία πώς είναι δυνατόν να προσδιοριστούν, με κάποια σχετική έστω ακρίβεια, το τυπικό, η σύνταξη, το βασικό λεξιλόγιο; Παραβιάζεται η γραμματική δομή της γλώσσας. Ο πολυμορφισμός αυτός έχει σα συνέπεια το γλωσσικό αμορφισμό, φαινόμενο μοναδικό, που δεν υπάρχει σε καμία άλλη γλώσσα. Μερικοί υποστηρίζουν ότι αυτό είναι “αναπόφευκτο και μάλιστα απαραίτητο”. Ανάμεσά τους βρίσκονται και μερικοί αριστεροί, που μαζί με τη γενικότερη ιδεολογική χαλάρωση που παρουσιάζουν, επιδιώκουν και τη γλωσσική αναρχία σα δείγμα της “ευρύτερης” τάχα πολιτικής που υποστηρίζουν!

Η τελική λύση

Η καθιέρωση της ενιαίας εθνικής γλώσσας προβάλλεται στην Ελλάδα κάθε φορά που παρουσιάζονται τάσεις και προϋποθέσεις για διεύρυνση, εκλαΐκευση και εκδημοκρατισμό της παιδείας. Τέτοιες προϋποθέσεις παρουσιάστηκαν και κατά τα χρόνια 1963-1964. Η προοδευτική διάνοηση και η Σπουδαστική Νεολαία έθεταν καθαρά το αίτημα. Το Δ΄ Πανσπουδαστικό Συνέδριο κατά τη συνεδρίαση της 16.4.1963 κάλεσε την Ακαδημία Αθηνών να πάρει την πρωτοβουλία γι’ αυτή την καθιέρωση²⁹.

Η Ένωση Κέντρου, που εγκοιλώθηκε προεκλογικά το μαζικό κίνημα για την ανόρθωση της παιδείας υιοθετούσε και το αίτημα της καθιέρωσης της ζωντανής γλώσσας στην εκπαίδευση. Μα και πάλι, κατά τη γνωστή μέθοδο και ταχτική του, ο αρχηγός της Ένωσης Κέντρου, παρ’ όλο που ήρθε πανίσχυρος στην εξουσία, καθιέρωσε νόθες λύσεις. Η αρχή της “ισοτιμίας” των δυο γλωσσών έμενε κενός τύπος, επειδή πρωτεύουσα θέση δινόταν στην καθαρεύουσα. Οι λύσεις αυτές της Ένωσης Κέντρου, με τις ταλαντεύσεις και με την τοποθέτηση «ναι και όχι» σ’ όλα τα επίμαχα προβλήματα - πολιτικά, κοινωνικά, ιδεολογικά - αποθράσυνε την αντίδραση, που μπόρεσε έτσι να εκτοπίσει τις δημοκρατικές δυνάμεις και με τη βαθμιαία κατάργηση των συνταγματικών και δημοκρατικών ελευθεριών να ετοιμάσει το έδαφος για την ανοιχτή δικτατορία των μαύρων συνταγματαρχών.

Ο διωγμός όλων των προοδευτικών εκπαιδευτικών, η κατάργηση δημοκρατικών θεσμών, η αστυνόμευση της παιδείας, ο αποκλεισμός των λίγων σχολικών βιβλίων που ήταν γραμμένα στη δημοτική, αυτά είναι μερικά από τα έργα του τυραννικού καθεστώτος. Κι ο προκαθήμενος της χούντας Γ. Παπαδόπουλος, με τους συχνούς λόγους, μας δίνει τόσα δείγματα κακοποίησης της ελληνικής γλώσσας και στρέβλωσης της ελληνικής λογικής, που θα μπορούσαμε να πούμε: “χαρά σ’ εκείνον” που θα καταπιανόταν να συλλέξει και να καταγράψει, σε ειδική έκδοση, αυτόν τον πλούτο των τόσο σπάνιων μαργαριταριών!

Ποια θα είναι η διέξοδος απ’ αυτή την τραγική κατάσταση; Ο λαός με τους αγώνες του θα δώσει την οριστική λύση... Στη νέα νίκη του, μέσα σε καθεστώς πραγματικής δημοκρατικής αλλαγής,

θα μπου στο δρόμο της σωστής λύσης όλα τα ζωτικά προβλήματα. Τότε θα μπει σε στέρεη βάση και η παιδεία μας, δημοκρατική και λαϊκή, με κύριο όργανο και μέσο τη ζωντανή εθνική μας γλώσσα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Β.Ι. Λένιν, Άπαντα τόμ. 20, σελ. 398, ελληνική έκδοση.
2. Ρ.Α. Μπουντάκοφ, “Εισαγωγή στην επιστήμη της γλώσσας”, Μόσχα 1958, σελ. 377.
3. Διονύσιος Σολωμός, Πολιτικές και Λογοτεχνικές εκδόσεις, σελ. 250.
4. “Ιστορία της ρουμάνικης λογοτεχνίας”, τόμ. 1, σελ. 98, Βουκουρέστι 1954.
5. Αλ. Γκράουρ, “Μελέτες Γενικής Γλωσσολογίας”, Βουκουρέστι 1960, σελ. 240, 378 και 424.
6. Λ.Μπ. Ρανόβιτς, “Ο Ελληνισμός και ο ιστορικός του ρόλος”, ελλην. εκδ. σελ. 29.
7. Μ. Τριανταφυλλίδη “Νεοελληνική Γραμματική-Ιστορική Εισαγωγή”, στο κεφ. “Μαρτυρίες” σσ. 405-418.
8. Λένζμαν, “Η καταγωγή του Χριστιανισμού”, Εκδόσεις σε ξένες γλώσσες, Μόσχα 1961.
9. Φρ. Ένγκελς, “Για την ιστορία του πρώτου χριστιανισμού”, στο: Κ. Μαρξ και Φρ. Ένγκελς, Άπαντα, τόμ.16, μερ.11, σελ. 419.
10. Μ. Τριανταφυλλίδη, “Νεοελληνική Γραμματική- Ιστορική Εισαγωγή”, σελ. 43.
11. Σάθα, “Νεοελληνικής φιλολογίας Παράρτημα”, 1889, σελ. 154α.
12. Σάθα, Παράρτημα, σελ. 280.
13. “Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου, Παναγιώτου Καγγελαρίου Κοδρικᾶ, τοῦ ἐξ’ Ἀθηνῶν, πρώην Μεγάλου Γραμματέως τῆς Αὐθεντίας Βλαχίας καὶ Μολδαυίας, Ἐν Παρισίῳ ΑΩΙΗ.
14. Γ. Αθανασιάδη “Σταυροφορίες παλιές και νέες”, σελ. 12-26.
15. Κοραή “Ἄτακτα”, τόμ. Τρίτος, Προλεγομ. σελ.ιζ.
16. “Μέθοδος Ἀστρογνωσίας ἐκ τῆς λατινίδος ἐξελληνισθεῖσα παρά Γ. Ζαβίρα, Βουδαπέστη 1815”.
17. Αθ. Χριστοπούλου, “Λυρικά”, έκδ. 1833. Ἐν Παρισίοις, σελ. θ΄.
18. Ν. Σάθα, “Νεοελληνικής φιλολογίας, Παράρτημα”, σ. 154α.
19. “Νέος Ερωτόκριτος”, παρά Διονυσίου Φωτεινοῦ. Ἐν Βιέννῃ 1818. Ἐκ τοῦ Χιρσφελδείου Τυπογραφείου.
20. Γ. Βαλέτα, “Ο νεοελληνικός διαφωτισμός”, στο: “Σύγχρονα θέματα”, τεύχος 2, Νοέμβρης- Δεκέμβρης 1962.
21. “Το ΚΚΕ, Επίσημα Κείμενα”, τόμος πρώτος, σελ. 9.
22. Περιοδικό “Κομμουνιστική Επιθεώρηση”, αριθ. φύλλου 42, 26 Σεπτέμβρη 1945.
23. Εφημερίδα “ΡΙζοσπάστης”, 17 Ιούνη 1945.
24. Αναφέρεται από το Μ. Τριανταφυλλίδη, στο “Νεοελληνικά Γράμματα”, σελ. 525.
25. “ΚΚΕ- Επίσημα Κείμενα”, τόμος δεύτερος, σελ. 620.
26. Αναφορά από τον Τριανταφυλλίδη, ό.π. σελ. 526).
27. Τριανταφυλλίδης, στο ίδιο, σελ. 527.
28. Από ομιλία του τότε Υπουργού Παιδείας Κασσιμάτη στη Βουλή στις 13.4.1962
29. Ημερήσιος Αθηναϊκός Τύπος, 27.4.1963